

BOLONJSKI GROF I HRVATSKI BARUN: ODNOSI LUIGIJA FERDINANDA MARSIGLIJA I PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA U UTVRĐIVANJU HRVATSKIH GRANICA

Zlatko PLEŠE, Zagreb

Luigi Ferdinando Marsigli (1658.–1730.), bolonjski conte, polihistor i uvaženi član europskih znanstvenih akademija, ali i diplomat i general u službi Habsburške Monarhije, jedan je od glavnih protagonista austrijsko-osmanlijskog razgraničenja nakon završetka Bečkog rata (1683.–1699.). Druga istaknuta osoba toga vremena hrvatski je povjesničar Pavao Ritter Vitezović (1652.–1713.), pisac znamenitog djela Croatia rediviva (1700). Rad se bavi ulogom i međusobnim odnosima Marsiglija i Vitezovića u vrijeme dugotrajnih srijemskokarlovačkih mirovnih pregovora (od 1699.) te tijekom i problemima na koje je nailazila Komisija za razgraničenje. Na osnovi Marsiglijevih izvještaja bečkoj središnjici zorno su prikazane opće onodobne prilike u Hrvatskom Kraljevstvu.

Un' incontro curioso: Rama, 1699. godine

»Ponovno sam se prihvatio povjerenih mi dužnosti, postupno napredujući u službi, te s vremenom stekao dovoljno znanja da Caru služim prigodom sklapanja mira te potom u njegovoj provedbi, određujući dugačke granice između dva carstva, Careva i otomanskoga. Jednom sam se tako našao u blizini planine Rame, pod kojom sam nekoć robovao. I prepoznajući ove krajolike, u pratnji opunomoćenih povjerenika Porte, jednoga kod cara i drugoga pri Mletačkoj Republici (kojoj je povjerenik bio presvijetli senator Giovanni Grimani), odjednom shvatih da sam tek na nekoliko milja od sela Rame. Sav u čudu tumačio sam povjerenicima i njihovoj svojti, četama kršćanskim i turskim, da sam ovdje robovao, te se stao raspitivati kod Turaka, onih koji su bili odavde rodom i služili kao pratnja turskom povjereniku kod Mlečana, da li su još živa ona dvojica braće, Omer i Đelil (*Gelillo*), što su nekoć bili moji gospodari. Netom izgovorene, moje su se riječi raširile po svim turskim četama; i kad su se tražili dobrovoljci koji će otići da ih potraže, mnogi nisu štedjeli truda.

I doista, tri dana kasnije, na povratku iz mletačkog logora, gdje sam sa svom raskoši njemačkih i hrvatskih trupa počastio Grimanija službenim posjetom, jahao sam udubljen u

svoje misli po uskom putu među kamenim liticama, kad se preda mnoom pojave dvojica Turaka u droncima, pitajući jedan drugoga na turskom: 'Je li to on ili nije?' Zaustavio sam konja, i nekako u istom trenutku, toliko su oni bili sigurni da sam ja njihov nekadašnji rob, koliko sam i ja u njima prepoznao svoje bivše gospodare, da su potrčali prema meni, obgrlili mi desnu nogu i poljubili vrh moje čizme; a ja sam se zauzvrat prignuo da ih obojicu zagrlim i izljubim. Odmah sam dao da se iz moje pratnje dotjeraju dva konja, odlučan da stupam na čelu svojih četa s tom dvojicom kraj sebe te tako vojnicima pokazem da su to bili moji gospodari za vrijeme opsade Beča: vijest koja je kod vojske izazvala udivljenje i ganutost.«¹

Ovim teatralnim obratom uloga i sudbina završava Luigi Ferdinando Marsigli (1652–1730), bolonjski *conte*, uvaženi član europskih znanstvenih akademija i degradirani habsburški general, uspomene na dane svoga turskog ropstva početkom Bečkoga rata (1683.–1699.). Povod za memoarske zapise bilo je posvećenje kapelice Djevice Marije 1728. godine, u okviru ranije ustanovljenoga Marsiglijeva Instituta za znanosti (*Istituto delle Scienze*). U tom se malom svetištu, prema želji njegova osnivača, trebalo moliti nebeskoj zaštitnici za izbavljenje sugrađana koji su, kao nekoć Marsigli, pali u otomanske ruke, te prikupljati novac kojim će se na zemlji ostvariti ono što je Djevica svojim zagovorom postigla na nebu. Marsiglijevo iskustvo imalo je poslužiti kao etički obrazac – od dana kad je, prilikom povlačenja habsburških četa preko Rabe, dunavske pritoke, pred snažnom navalom nadmoćne tatarske konjice pao u neprijateljske ruke, pa do one noći kada se, nepunih osam mjeseci kasnije, zajedno sa svojim morlačkim vodičem dokopao Makarske i dugo sanjane slobode, on nije ni u najtežim trenucima gubio nadu u pomoć nebesa. Uostalom, kako se i moglo posumnjati u Djevičin zagovor – pita se retorički ostarjeli pripovjedač – kad se čitava ta bolna pripovijest odvijala po ritmu nebeskoga kalendara? Naime, u ropske je lance dopao na blagdan Pohoda BDM Elizabeti, 2. srpnja 1683., uoči turske opsade Beča; na dan svetoga Josipa, 19. ožujka 1684., zamalo se riješio dvojice svojih gospodara, a na kraju mu je to i pošlo za rukom, na Blagovijest 25. ožujka 1684. S pompom i pretjerivanjem što su ga, po kazivanjima njegovih suvremenika, resili od mladosti, Marsigli je tako uspio svom životu podariti dugo traženu vertikalnu, pretvoriti ga u religijsku melodramu. A ponovno suočenje s Omerom i Delilom nakon petnaest godina, ovaj put u čudnovato izmijenjenim ulogama, samo je potvrdilo njegovo staračko uvjerenje da mu je nebo namijenilo ulogu važniju od obične karijere habsburškog časnika.

Dva Marsiglijeva susreta s bivšim gospodarima poklapaju se s početkom i koncem Bečkoga rata. Kako s ponosom piše grofu Kinskom, češkom kancelaru,² Marsigli je bio prvi na bojnopolju 1683., još prije no što su Turci došli do Beča, i posljednji koji je izišao iz te dugotrajne ratne priče, provodeći u djelo odredbe Karlovačkog mira iz 1699. godine. I sâm se tijekom rata prelomio u njegovu odnosu s dvojicom Bosanaca – od poraznih gubitaka na samom početku pa do velike pobjede Ludviga Badenskog kod Sente i diplomatske potvrde habsburških osvajanja na mirovnim pregovorima, koji su Leopoldovu

¹ Luigi Ferdinando MARSILI, *Ragguaglio della schiavitù*, priredio Bruno Basile, Roma 1996, str. 43–44.

² Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dalje u tekstu HHS), *Staatenabt. Türkei I*, l. 215 (31. siječnja 1699.).

vlast proširili sve tamo do Morasa i ušća Tise. Kada se prignuo da zagrlji i poljubi svoje bivše gospodare, Marsigli je bio svjestan simbolike ponovnog suočenja. Dva prestravljenaa Bosanca u ritama, nekoć gospodari Marsiglijeve sudbine, i njihov bivši rob, sada general pobjedničke vojske, jašući uporedo na čelu uparađenih Leopoldovih trupa – teško je doista bilo stvoriti efektniju sliku ishoda jednoga krvavoga rata i Marsiglijeva optimistična uvjerenja da je, još tamo od Kara Mustafina povlačenja ispod Beča, Otomansko Carstvo u nezadrživu i nepovratnu opadanju. Bilo je doduše u Marsiglijevu pokroviteljskom zagrljaju i nepatvorene zahvalnosti. Da nije bilo Omera i Đelila, novopečeni habsburški časnik ne bi do u potankosti upoznao krajeve južno od Save i time na sebe skrenuo carevu pozornost, niti dobio sva ona vojnička, inženjerska i diplomatska zaduženja koja će ga učiniti ekspertom za pitanja mirovnih razgraničenja i njihovim egzekutorom.

»Kad su mi ponovno došli u posjet, dobili su [Omer i Đelil] od mene dvjesto dukata; od moga komornika veću količinu sukna i mekoga platna, koliko se ocijenilo potrebnim da odjenu cijelu svoju obitelj; od nadzornika mojih staja tisuću ovaca; a od jednoga od mojih tajnika prijepis pisma što sam ga za njih napisao velikom veziru. U pismu sam ispričao kako sam, služeći dvama carstvima i Mletačkoj Republici pri uspostavljanju tromeđe između te tri države, slučajno dospio blizu mjesta gdje sam robovao i bio pušten na slobodu, da bih se potom ponovno vratio u carsku službu, te sada bio u položaju izvršitelja (*esecutore*) najveće blagodati za narode: učvršćenja toliko željena mira, poslije jednoga tako dugog i krvavog rata. I razmišljajući kako se Bog okoristio činom ove dvojice jadnih Muslimana koji su me kupili za vrijeme opsade Beča, držao sam da je pravo preporučiti se Njegovoj Visosti s ovom mojom molbom, naime da im kao milost udijeli određenu potporu, zato što će tim dobročinstvom obdariti i mene; i da će to biti dolična nagrada za sve one napore što sam ih podnio služeći oba carstva.«³

Uloga egzekutora, koju Marsigli ponosno priziva u pismu velikom veziru bila je naknadna zadovoljština za ono što je vjerni Leopoldov podanik očekivao u osvit mirovnih pregovora. Kad su se početkom kolovoza 1698. sastali carevi ministri da odaberu delegaciju za slankamenske pregovore, Marsigli se nadao da će mu njegovi moćni zaštitnici, nitko drugi do sam Leopold i kancelar Kinsky, osigurati položaj opunomoćenoga pregovarača. Na koncu, on se dokazao na panonskim bojištima, gdje je revno sastavljao izvještaje i memorandume, pedantno iscrtavao topografiju područja kroz koje je prolazio kao inženjerski pukovnik, zadužen za osiguranje obrambenih položaja i ispitivanje terena –ukratko, bolje je nego itko poznao zemljopis, ekonomiju i političku povijest prostora na kojem je trebalo odrediti granice između Mletaka, Porte i Beča. Teško je bilo zaobići čovjeka koji je već kao dvadesetdvoгодиšnjak putovao Srbijom vraćajući se iz Istanbula;⁴

³ MARSILI, *Ragguaglio della schiavitù*, str. 45–46.

⁴ O Marsiglijevu putu u Carigrad s mletačkim poslanikom Pietrom Civranijem u: L. FRATI, »Il viaggio da Venezia a Constantinopoli del Conte Luigi Ferdinando Marsili (1679)«, *Nuovo Archivio Veneto*, N. S. vol. 8, Venezia 1904, str. 63–94, 295–316; M. LONGHENA, *Il conte L. F. Marsili: Un uomo d'arme e di scienza*, Milano, 1930., str. 12–15; P. DUCATI, *Marsili*, Milano, 1930., str. 37–45; J. STOYE, *Marsigli's Europe 1680–1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, New Haven, 1994., str. 15–27.

koji je i predobro upoznao bosanske drumove prateći svoje muslimanske gospodare; koji je između 1689. i 1692. neumorno na dvor odašiljao izvještaje i kartografske skice Srbije, Bugarske i Hrvatske;⁵ koji je upozoravao na važnost cijeloga toga prostora kad se jednom opet budu uspostavljale trgovinske veze s Carigradom; koji je sakupljao arhivsku građu kao potporu habsburškim zahtjevima za povijesnim zemljama što su se protezale do Tesalije i egejskih obala; i koji je odmah po pobjedi Eugena Savojskoga kod Sente stao pisati opsežne memorandume o mogućim crtama razgraničenja, pokazujući zavidnu erudiciju iskusna klasifikatora i pragmatizam rođena diplomata.⁶ Marsiglijevu se imenovanju, međutim, protivio stari neprijatelj, predsjednik Ratnog vijeća Starhemberg. Izbor pregovarača bio je dijelom uvjetovan i statusom opunomoćenika s turske strane. Bolonjski grof, po činu tek pukovnik, nije bio dostojna protuteža glavnomu sultanovu tajniku Mehmedu Ramiju, još manje velikom dragomanu Aleksandru Mavrocordatu.⁷ Osim toga, česti sukobi s podređenim časnicima priskrbili su mu glas svadljiva i netaktična megalomana, potpuno neprimjerena za strpljive i dvolične pregovaračke igre.⁸ Tako je izbor napokon pao na grofa Ottingena i generala Schlicka, kojima se doduše imao pridružiti i Marsigli – ali samo kao pomoćnik i osobni savjetnik Leopoldova poslanstva u tehničkim pitanjima oko razgraničenja.

Mirovni pregovori otpočeli su, umjesto u prvotno predviđenom Slankamenu, u Srijemskim Karlovcima 13. studenoga 1698. godine.⁹ Dva dana ranije, na karlovačke ruševine i

⁵ Početkom 1689. godine Marsigli je poslan u specijalnu misiju u Srijem i Bosnu da razmotri moguće granice s Turskim Carstvom: usp. Marsiglijevi rukopisi, Biblioteca Universitaria di Bologna (u daljnjem tekstu BUB), rukopis 54, l. 216–34, te karte u ruk. 50, br. 30, 31, 36. Dana 1. travnja 1690. Marsigli dovršava svoj *Memorandum o Albaniji* (v. HNSA, *Illyrico-Serbica* I, 1611–1738, l. 15–18), mjesec dana kasnije već ispituje područja oko Une, a uskoro i iscrtaava kartu Hrvatske s mogućom linijom razgraničenja (v. HNSA, *Kartensammlung*, IX, te HNSA, *Türkei* 170, Varia, l. 10). Nakon ponovnog pada Beograda u osmanlijske ruke, kad Leopold ozbiljno počinje razmišljati o mirovnim pregovorima, Marsigli daje svoje mišljenje o mirnom razgraničenju s Turcima: Habsburzima bi trebale pripasti Ugarska, Erdelj, gotovo cijela Hrvatska te čitava Slavonija, s time što bi Beograd valjalo iznova zauzeti (*isto*, 159, travanj-lipanj, l. 85). Kao pratilac novoizabranoga engleskog poslanika kod Porte Williama Husseya, počev su od 1690. često putuje na liniji Beč–Istanbul, te Leopoldu ponovno podastire kartu mogućih istočnih granica (*isto*, 161, l. 78–79, 144–145, 165–184). O svemu navedenom usp. izvrstan sažetak u: J. STOYE, *Marsigli's Europe*, str. 61–118.

⁶ Suspendiran zbog svađe s potpukovnikom Salzerom von Rosensteinom oko opskrbe i plaćanja vojnika, Marsigli je od kraja 1696. do jeseni 1698. uglavnom boravio u Beču, gdje početkom 1698. godine dovršava izvješće o novim granicama Svete Alijanse. Po njegovu mišljenju, buduća granica trebala bi se povući po Dunavu, od Vlaške do Beograda, pa odatle slijediti uzvodno Savu i Unu, pod uvjetom da Lika i Krbava u cijelosti pripadnu Leopoldu (Marsiglijev ruk. 58, l. 11–34). U kolovozu iste godine, mletački poslanik Ruzzini piše o razgovoru s Kinskim koji se, govoreći o posebnim teškoćama u budućim pregovorima, poziva na tri Marsiglijeve karte (HNSA, *Dispacci di Germania* 179). Nedugo zatim Marsigli odgovara malim memorandumima na pitanja Eugena Savojskog i Ludviga Badenskog, pa čak i na ona ne baš prijateljski raspoloženog Starhemberga.

⁷ O Mavrocordatu u: N. CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand Dragoman, son activité diplomatique*, Solun, 1970.

⁸ Usp. bilj. 6.

⁹ O mirovnim pregovorima u Karlovcima vidi, između ostaloga, izvještaj mletačke strane, »Relazione del Congresso di Carlowitz e dell' Ambasciata di Vienna di Sr. Carlo Ruzini Cavr.«, tiskan u: *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich*, priredio J. Fiedler (Fontes Rerum Austriacarum, Band XXVII.2), Beč, 1867., str. 345–444, s kartom logora u Karlovcima (*Teatrum pacis*); za austrijsko viđenje istih usp. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatenabt. Türkei I, 167–73; o strategiji Porte u: R. A. ABOU-EL-HAJ, »Ottoman Diplomacy at Karlowitz«, *Journal of the American Oriental Society* 87, 1967.,

na brzinu podignutu drvenu konstrukciju za sastanke delegacija palo je dosta snijega praćenog ledenim vjetrom. Najava duge panonske zime, snijeg koji je vijao poljima Srijema uvelike je odredio ritam pregovaranja i glavne ciljeve – dosljednu primjenu načela *uti possidetis*, sa što manje rasprava o detaljima, koje će naknadno odabrana povjerenička komisija lako riješiti s dolaskom proljeća. Jedino turska strana kao da nije odviše marila za mogućnost dužeg boravka u toj, kako će je jedan od pregovarača kasnije nazvati, »Novoj Zembliji« snijega i leda.¹⁰ Prvi put u dugoj povijesti mirovnih pregovora s europskim vladarima, Porta se morala suočiti s činjenicom da će njezina tradicionalna mirovna formula *uti possidetis*, pregovaračko načelo pobjednika, biti oružje u rukama protivničke strane. U takvim novim okolnostima, Mavrocordato i *Reisülküttab* Rami Mehmed odlučili su se za taktiku otezanja. Već prvoga dana usprotivili su se habsburškom prijedlogu da se granica najprije odredi u grubim crtama, pa da se tek potom krene na njezinu detaljnu razradu, i umjesto toga zagovarali postupno razgraničenje, od prvog do posljednjeg međaša duž čitavoga graničnog prostora. Nakon duge prepirke, poslanici su usvojili turski prijedlog, uz napomenu da će se u posebno teškim pitanjima, dakle u područjima gdje nije bilo jasne prirodne međe (Krim, Transilvanija, Temišvarski Banat, Srijem, Pounje), posao prepustiti zajedničkoj komisiji. Turcima je odugovlačenje odgovaralo iz više razloga. Iako gubitnici u ratu, računali su da bi neslaganja među članovima Alijanse, na primjer ona moskovskog cara i Poljaka i, još važnije, Mletaka i Habsburga, mogla dovesti do kakva dramatična obrata u njihovu korist. U Istanbulu, proturatna stranka Husein-paše imala je moćne protivnike, koji su u prihvaćanju političkih granica i načela nepovredivosti granica među suverenim državama vidjeli prijetnju samom temelju opstojnosti otomanske države – ekspanziji islama (*darül-Islam*) uz pomoć ratnih osvajanja (*darül-harb*).¹¹ Ustanci habsburških podanika oko Tokaya i Sarospataka u Gornjoj Ugarskoj, ugušeni tek nemilosrdnom intervencijom Leopoldovih trupa, bili su ohrabrujuća najava novih i ozbiljnijih nemira lokalnog stanovništva, osiromašenog ratom, novačenjima i novonametnutim porezima.¹² Sa Zapada su opet dolazile vijesti o bolesti španjolskoga kralja i neizbježnom sukobu između Leopolda i Luja XIV. oko pitanja nasljedstva – vije-

str. 498–512. Tekst mirovnog dokumenta tiskan je u: S. KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae*, sv. XVII/36, Budae, 1805., str. 105–141. O značenju Karlovačkog mira za Hrvatsku v.: M. KRUIHEK–A. PAVLOVIĆ, »Granice Republike Hrvatske u svjetlu Karlovačkog (1699) i Požarevačkog (1718) mira,« *Croatia christiana periodica*, sv. 28, Zagreb, 1991., str. 105–137 (u daljnjem je tekstu korišten prijevod sporazuma iz pera Augustina Pavlovića, nav. cl., str. 116–129). O Marsiglijevoj ulozi usp., napokon, J. STOYE, *Marsigli's Europe*, str. 164–182.

¹⁰ Pagetovo pismo Kinskom od 14. kolovoza 1698. u: *State Papers: Foreign*, Public Record Office, London: Paget Papers, 24, l. 54–70.

¹¹ Protivnike mirovnog sporazuma na Porti nije moglo zadovoljiti ni vješto sročeno objašnjenje Mustafe Naime, glasnogovornika velikoga vezira Husein-paše i dvorskoga kroničara (oko 1665.–1716.), po kojemu je mir tek potreban predah pred novu bitku. Naima je karlovačke pregovore usporedio s primirjem što ga je Muhamed morao uspostaviti sa svojim protivnicima u Meki, ili s formalnim prekidom neprijateljstava između križarskih vođa i muslimanskih vladara nakon zauzeća Jeruzalema (1102): Meka je, podsjeća, zauzeta nakon samo tri godine, a Jeruzalem oduzet kršćanima 1187. Usp. R. A. ABOU-EL-HAJ, »The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699–1703«, *Journal of the American Oriental Society* 89, 1969., str. 467–475.

¹² O habsburškim neprilikama u Ugarskoj i Transilvaniji v. R. J. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700: An Interpretation*, Oxford, 1979., gl. 7: 'Hungary: limited rejection', str. 235–274.

sti koje je, po Marsiglijevu svjedočenju, dragoman Mavrocordato pratio s velikom pozornošću i neskrivenim zadovoljstvom.

Manevarski prostor dostupan turskim predstavnicima ipak je bio sužen: ritam su pregovorima davali pobjednici. Već nakon pet dana odvojenih rasprava između carevih i sultanovih opunomoćenika, engleski i nizozemski posrednici Paget i Colyer pozvali su mletačku i moskovsku delegaciju da svoje zahtjeve za teritorijalnim ustupcima riješe u odvojenim pregovorima s Portom. Za Veneciju i ruskoga cara načelo *uti possidetis* bilo je neprihvatljivo, za Turke je opet, bar u ovom slučaju, predstavljalo spasonosnu obrambenu formulu. Idućih nekoliko tjedana proteklo je u multilateralnim pregovorima oko umjetnih granica u Slavoniji, Dalmaciji, Podolju i Krimu. Najmanje je teškoća bilo kod povlačenja podunavske međe, pa su zadovoljni i već dobrano promrzli habsburški pregovarači zaključili da, što se njih tiče, mir treba zaključiti u najskorijem roku, bez obzira na neriješena potraživanja saveznika. Bečkom dvoru nije odgovaralo odugovlačenje zbog zabrinjavajućih vijesti iz Španjolske; niti mu je odgovaralo jačanje moskovske Rusije u Crnom moru, još manje širenje Mlečana u Grčkoj i Dalmaciji. Tako je, 26. siječnja 1699., prigovorima drugih članova Svete Alijanse, potpisan otomansko-habsburški mirovni dokument, s približnom crtom razgraničenja kakvu je, u svojim kartama prije pregovora, iscrtao savjetnik Marsigli: krivulja koja dijeli turski Temišvar od habsburškog Erdelja; Moras do Tise i, odatle, Tisa do ušća u Dunav; ravno povučena umjetna crta od Dunava preko Srijema Bosutom do Save, s turskim Beogradom i austrijskim Petrovaradinom na približno jednakoj udaljenosti od međudjelnice; Sava («koja neka bude zajednička») do ušća Une, pa Unom uzvodno do Novog i odatle, krivudavom crtom, s time što Bihać ostaje u turskom posjedu, do tromeđe u okolici Knina.¹³ Ostalo je još samo odrediti povjerenike koji će razriješiti detalje, na primjer spomenutu krivudavu crtu ili tromeđu, te koji, kako je preporučeno u odredbama mirovnog ugovora, »neka se odrede što je moguće prije, neka im se carskim zapovijedima izda zapovijed da se radi mira i sigurnosti podanika jedne i druge vlasti zdušno dadu na posao, te bez raspru i bez bilo kakvih pristranosti zemlje vrlo dobro odijele i jasno odvoje. [...] Povjerenici će se na dan proljetne ravnodnevnice, to jest 22. ožujka, ili 12. ožujka po starom načinu brojenja, sastati s osrednjom i miroljubivom pratnjom; sastat će se na mjestima koje odrede povjerenici uz pristanak upravitelja jedne i druge pogranične oblasti. U roku od dva mjeseca, ako je moguće, ili prije, neka razluče granice vidljivim graničnim znakovima i međašima, na osnovi gornjih članaka ugovora.«¹⁴ Marsigli je ubrzo bio pozvan na dvor po instrukcije – znak da ga očekivano imenovanje za povjerenika u zajedničkoj komisiji za razgraničenje ovaj put neće mimoići. Ubrzo se sav predao grozničavom pisanju programa rada i kretanja komisije. Turska je strana odabrala, baš kako je mirovni članak i preporučio, ljubaznog i smirenog Ibrahim-efendiju. Polazeći od desne obale Dunava ispod Slankamena, dva su povjerenika trebala krenuti uzvodno po Savi i Uni, utanačujući cisdunavsku crtu razgraničenja. Na kraju će se, kako je zamišljeno, sastati s predstavnicima mješovite tursko-mletačke komisije Grimanimjem i Osman-agom, te postaviti tromeđu negdje u brdima povrh Knina. Predviđanja da će za či-

¹³ V. članke 1–5 mirovnog ugovora u: M. KRUHEK–A. PAVLOVIĆ, *nav. čl.*, str. 116–118.

¹⁴ *Isto*, članci 5 i 18, str. 118 i 122, preveo A. Pavlović.

tav posao biti dostatna dva mjeseca bila su nerealna: Marsigli je na granicama dvaju carstava proveo dvije godine.

Na cisdunavskoj tromedi

Oboružan instrukcijama, Marsigli se pred početak rada Komisije nakratko zaustavio na obroncima Fruške gore.¹⁵ U konačistu manastira Hopovo sastavio je polovicom travnja svoje prvo izvješće Leopoldu i njegovim savjetnicima. O svom dolasku obavijestio je Hrvatski sabor i nutarnjo-austrijske savjetnike, koji će se odsada, nadao se, brinuti za nabavu hrane i opskrbu municijom i radnom snagom, te poslao kurtoazna pisma beogradskom paši, Mavrocordatu i svome kolegi Ibrahimu, turskom povjereniku. Stigli su i nestrpljivo očekivani pomoćnici. Uz Johanna Christiana Müllera, koji je od 1696. neumorno izrađivao zemljopisne karte za Marsiglijevu veliku studiju o Dunavu, na okupu su se našli prevoditelji Michael Talman i talentirani Luka Jakelski, te iskusni tajnik Karg, iz bečkoga Ratnog vijeća. Leopold se, dakle, može sada potpuno pouzdati u svoga povjerenika, koji je do u tančine upućen u zemljopis Podunavlja, spreman na zamorne pregovaračke igre i otomanske fineze, te odlučan braniti interese svoga vladara. Slankamen, na primjer, kao početna točka cisdunavskog razgraničenja »mora ostati bez ikakvih proturječja pod vlašću Vašeg Veličanstva«. ¹⁶ Već u sljedećem izvještaju, deset dana kasnije, Marsigli će s ponosom podsjetiti Leopolda na dano obećanje. Od točke na lijevoj obali Dunava pa do ispod Slankamena, Turci su tražili da se povuče zavojita linija kako bi dio slankamenskog područja ostao u njihovim rukama. Nakon kratke prepirke, ipak se povukla ravna crta, po želji bečkoga dvora i njegova pregovarača. Nedaleko od slankamenskih zidina Turci su potom podigli prvi kameni međaš i nazvali ga »Josip«, prema Leopoldovu sinu, kralju Ugarske. Gest dobre volje u očima Porte, za Marsiglija je to bila potvrda prve diplomatske pobjede.¹⁷

Četvrti članak mirovnog ugovora određivao je da se istom »ravnom crtom produži do morovičke ovostrane obale rječice Bosuta, a odatle do mjesta gdje se rječica Bosut glavnim koritom ulijeva u Savu«. ¹⁸ Neiskusniji od Marsiglija i Müllera u terenskom mjerenju,

¹⁵ Glavni izvor za Marsiglijevo putovanje hrvatskim krajevima jest dvadeset i sedam izvješća koja je odašiljao Leopoldu između 14. travnja 1699. i 29. kolovoza 1700. Izvješća su pohranjena u Sveučilišnoj knjižnici u Bologni [Biblioteca Universitaria di Bologna = BUB], u Marsiglijevoj ostavštini ("fondo Marsili") koja obuhvaća 146 svezaka, i mogu se naći u pedeset i devetom rukopisnom svesku (ms. 59), koji nosi naslov: *Relazioni dei confini cisdanubiali spedite a S.M. Cesarea fra l'anno 1699 e parte del 1700* [4ã, 35x24cm, 10 + 648 l.]. Rukopis je, zajedno s idućim sveskom (ms. 60), koji donosi izvješća o povlačenju transdunavske međe, objavljen, s dosta pogrešaka i netočno transkribiranih toponima, u: *Luigi Ferdinando Marsili. Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua M. Cesarea*, prir. Raffaella Gherardi, u 2 sveska, Modena, 1986. Korišteni odlomci i točni citati iz Marsiglijevih sastavaka navode se u daljnjim bilješkama i prema izvornoj folijaciji (npr. MARSILI, ms. 59, l. 111r) i po modenskom izdanju iz 1986. (npr. GHERARDI, str. 111). Za tursko viđenje istog razgraničenja usp. izvrsnu monografiju Ešrefa KOVAČEVIĆA, *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973.

¹⁶ MARSILI, ms. 59, I. izvj. (Hopovo, 14. travnja 1699.), l. 3v = GHERARDI, str. 43–44.

¹⁷ MARSILI, ms. 59, II. izvj. (Slankamen, 25. travnja 1699.), l. 25r–27v = GHERARDI, str. 57–59; MARSILI, ms. 59, III. izvj. l. 44v = GHERARDI, str. 69.

¹⁸ Usp. KRUHEK–PAVLOVIĆ, »Granice Hrvatske...«, str. 118.

Ibrahim-efendija se u određivanju ravne umjetne crte od Slankamena do Morovića »oslonio na pomoć geometrijskog instrumenta [...] astrolaba«. ¹⁹ Marsigli je s razlogom likovao: *linea recta* koju će u prvim danima svibnja mahom određivati njegovi ljudi, prolazit će Indijom i satrinačkim vinogradima, tik ponad turske Mitrovice i Save, i umjesto da produži ravno do opustjelog Morovića, zakrenuti desetak kilometara južnije do Višnjićeva i tek odatle vratiti se na morovički *terminus ad quem*. ²⁰ Turci su se s razlogom osjećali oštećenima: kako Marsigli izvještava svoga cara 13. svibnja, »od srijemske provincije ostalo im je tek područje močvara, šuma i napuštene zemlje«. ²¹

Na kratkoj razdaljini od Bosuta do Save, kao i na daljnjih dvjesto kilometara prirodne savske granice, sve tamo do ušća Une kod Jasenovca, Marsigli i njegov turski kolega nisu imali posebnih razloga za razmirice. Na sastanku u Brodu došlo je do prvih oštrih riječi, kad je Ibrahim podsjetio habsburškoga pregovarača na peti član mirovnog ugovora po kojem se Habsburzi moraju iseliti iz »Broda s bosanske strane«. Marsigli je obećao da će se vojna posada povući, no tek kad se završi i ovjeri konačni dokument o razgraničenju. ²² Mirno putovanje Savom prema Uni, tek povremeno ometano poplavama zbog kojih su se morali tražiti zaobilazni putovi, bolonjski je *curioso* iskoristio za ispitivanje starih prometnica, razmišljajući kako da se, po uspostavljanju čvrstih granica između dva carstva, osigura miran život stanovništvu i nesmetan protok robe. ²³ Na putu prema Jasenovcu zaustavio se u Dubici, i tu s Ibrahimom pretresao pitanje maloga otoka nasuprot Jasenovcu. Turci su tvrdili da je to zapravo dio kopna koji se samo za proljetnih i jesenskih poplava pretvara u otok, pa da se tako mora zajedno s jasenovačkom utvrdom vratiti sultanu. Marsigli se opet bojao da bi ustupanje toga komadića zemlje moglo onemogućiti riječni promet pa je, pozivajući se na mirovni članak po kojem svi savski otoci treba da ostanu slobodni, kao i na odredbu da se Jasenovac, zajedno s Novim, Dubicom, Dobojem i Brodom, ima vratiti Turcima tek po potpisivanju završnog dokumenta, uspio uvjeriti Ibrahima da je najbolje ostaviti problem otvorenim i krenuti što prije prema Novom. Tako se kod Jasenovca prvi put dogodilo ono što će se otad primjenjivati kao pravilo: umjesto da razmirice riješe na licu mjesta, povjerenici bi čekali na nove instrukcije iz metropola i brzo kretali dalje prema lakšim zadacima. ²⁴ U Hrvatskoj, međutim, kako će Marsigli uskoro vidjeti, nije bilo lakih granica. Putujući uzvodno po Uni, ubrzo će se susresti s labirintom bržih planinskih rijeka i malenih pritoka, te gotovo neprohodnim klancima dalje prema jugu. Već u Dubici pojavili su se k tomu novi savjetnici i tehnički pomoćnici koje Marsigli s neskrivenom nelagodom predstavlja Ibrahimu: grof Herberstein, potpredsjednik nutarnjo-austrijske komore iz Graza, grof Rabatta, general i komandant zamka u Grazu, grof Wildenstein, povjerenik spomenute komore, te hrvatski podban Jelačić i nekolicina po-

¹⁹ MARSILI, ms. 59, III. izvj. (Morović, 13. svibnja 1699.), l. 43r i 44v = GHERARDI, str. 68–69.

²⁰ MARSILI, *ibid.*, l. 53v–54v (*Litt.C. Instrumentum limitum partis Sirmii*) = GHERARDI, str. 74–75.

²¹ MARSILI, *ibid.*, l. 41v = GHERARDI, str. 69.

²² MARSILI, ms. 59, IV. izvj. (Brod, 25. svibnja 1699.), l. 59r–63r = GHERARDI, str. 76–79.

²³ MARSILI, *ibid.*, l. 60r–60v = GHERARDI, str. 77.

²⁴ MARSILI, ms. 59, V. izvj. (Novi, 12. lipnja 1699.), l. 69r–70v = GHERARDI, str. 81–82; *ibid.*, l. 101v–102v = GHERARDI, str. 106–107.

graničnih hrvatskih službenika.²⁵ Odnosi među novopridošlicama nisu bili nimalo skladni – Hrvati su se s pravom bojali da će nutarnjo-austrijski povjerenici pokušati sve da se novi habsburški prostori otrgnu od saborske jurisdikcije i podvrgnu upravi njihove komore – pa je Marsigli sumnjao da bi njihova međusobna trvenja mogla samo odužiti rješenje ionako zakučastih problema.²⁶ Na turskoj se strani također pojavio novi pregovarač: namjesnik Bosne Halil-paša, posebno zabrinut za sigurnost Bihaća i nesmetanost prometa prema Sarajevu, odlučan da ne popušta ni pedlja oko statusa jasenovačke »utvrde« i povrata cjelokupnoga novljanskog teritorija, uključujući i onaj s lijeve strane Une.²⁷ Brže kretanje komisiji otežavat će i lokalno plemstvo s turske i hrvatske strane, odlučno braneći svoje nasljedno pravo na cjelovitost posjedâ koje će presijecati zamišljena granica.²⁸ A kad jednom zađe od porušenog Drežnika na Korani, još jednog u nizu prijepornih međaša, na jug prema Plješivici, pa dalje na zapad prema Popini i Kninu, Leopoldova će povjerenika dočekati Grimani i, zajedno s njime, problem mletačkih osvajanja dalmatinskog zaleđa: problem koji će se na habsburšku korist, reći će kasnije u svojim izvješćima, moći riješiti tek sakupljanjem izjava starih žitelja i čitanjem starih listina u požunskim i zagrebačkim arhivima.²⁹ Slaba je utjeha bila što će, u rujnu 1699., Leopold promaknuti svoga vjernog službenika u generala i time mu dati formalnu dozvolu da vodi samostalne pregovore s bosanskim pašom. Kako piše u svom izvještaju iz logora između Rakovice i Plješivice

²⁵ MARSILI, *ibid.*, 69v–70r = GHERARDI, str. 82.

²⁶ Usp., primjerice, pismo jasenovačkoga kapetana i potpukovnika Adama Domjanića podbanu Jelačiću od 22. svibnja 1699. Domjanić piše kako su gospoda iz Graza došla u Jasenovac 19. svibnja, te da im je on istom stavio na znanje da će ih »kao privatne kavalire najuljudnije primiti, ali nipošto kao povjerenike«; kao povjerenike da ih »priznati ne može jer od preuzvišenoga bana nije o njima primio nikakva naloga, već samo o Marsiliju« (Vj. KLAJIĆ, *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb, 1914., str. 130–131).

²⁷ O Halil-paši će Marsigli više govoriti u kasnijim izvješćima: usp., npr., MARSILI, ms. 59, X. izvj. (Drežnik, 11. rujna 1699.), l. 198r–v = GHERARDI, str. 166–167. Halil-paša se pokazao kao tvrd i nepopustljiv pregovarač: izvještavajući Leopolda o novim razmiricama oko Jasenovca u proljeće 1700., Marsigli piše da je »bosanski paša žestoki neprijatelj velikoga vezira, bez ikakva iskustva u sličnim poslovima, jedino što se uvijek protivi vezirima, te plašljiv poput zeca, pišući mnogo ali bez ikakva zaključka« (MARSILI, ms. 59, XX. izvješće, Sisak, 4. travnja 1700., l. 496v–497r = GHERARDI, str. 314); razgovarajući pred završetak povlačenja cisdunavske međe s Ibrahim-efendijom, Marsigli doznaje da je »čitava intriga oko Novog proistekla od paše, koji je uvjerio Portu da Stari Novi nije ni od kakva značenja bez Novoga [Novog]«, te da je »paša želio obraniti pogreške Reisa efendije i Mavrocordata« počinjene za mirovnih pregovora i kasnijih dogovora oko crte razgraničenja (MARSILI, ms. 59, XXIV. izvješće, Globovac, 12. srpnja 1700., l. 575v–576r = GHERARDI, str. 354).

²⁸ Usp. Marsiglijevu žalopojku Leopoldu uoči dogovora oko tromeđe (MARSILI, ms. 59, VII. izvješće, Slunj, 3. srpnja 1699., l. 123r–v = GHERARDI, str. 120): »Pozdravljam Vaše Veličanstvo u osvit ovog posljednjeg čina cisdunavskog razgraničenja sve tamo do mora: nadam se da se nećete oneraspoložiti kad kažem da se, doživim li čak i Noinu starost, nikad neću spominjati Hrvatske. Sâm Bog zna, i brojni ljudi, s koliko sam se strpljivosti morao odnositi prema Hrvatima, koji su i među sobom ljuti neprijatelji, sa svojim starim i do nezrecivosti žestokim mržnjama.« Razgovore oko koranskih područja u drugoj polovici listopada 1699. otežavali su bihački velmože, podižući graju kad god im se činilo da će Ibrahim popustiti pred Marsiglijem i odstupiti od tvrdih zahtjeva bosanskoga paše (MARSILI, ms. 59, XIV. izvj., između Rakovice i Plješivice, 29. listopada 1699., l. 317r–v = GHERARDI, str. 218). Tijekom pregovora pojedini su se predjeli svojatali na temelju nasljednih prava plemićkih porodica: tako se Ibrahim zalaže za povrat dijela zvonigradskog područja obitelji »Aslavić« (MARSILI, m. 59, IX. izvj., Popina, 18. kolovoza 1699., l. 166r–v = GHERARDI, str. 146), dok Marsigli, pišući o razmiricama s Mlečanima glede istog prostora, tvrdi da su, »ante modernum bellum, Zvonigrad i ušće Zrmanje bili u posjedu Keglevića (Koklovigh)«, dakle vlasništvo habsburškoga cara (MARSILI, m. 59., X. izvješće, Drežnik, 11. rujna 1699., l. 232r–v = GHERARDI, str. 182).

²⁹ Usp. *ibid.*, l. 224r–233v = GHERARDI, str. 178–182.

vice od 29. listopada, umoran od svađa oko Drežnika i Novog te očajan što će zbog otezanja turske strane i očekivanog zimskog zastoja u pregovorima na liniji Beč – Istanbul morati podnositi okrutnost hrvatske zime, »odlazak iz Hrvatske jednoga dana bit će izbavljene iz pravoga čistilišta [...] u kojem se Vašem Veličanstvu služilo pod cijenu obilno prolivenog znoja«. ³⁰

Po završetku neuspješnih pregovora oko Novog zašlo se u mirnije vode Glinice i Gline, koje su određivale jasnu prirodnu granicu. Koncem lipnja Marsigli piše novi izvještaj iz Slunja: zemlja kojom je prolazio prava je *terra deserta*, više stoljeća neobrađivana, i vapi za što skorijom podjelom kako bi se okončale razmirice među »tako svadljivim narodom«, željnim novih posjeda. U Slunju se morao suočiti s problemom Korane i njezina krivudava toka. Još prije deset godina, za svoga prvog obilaska Hrvatske, došao je do zaključka da je habsburškoj kruni nužno pripojiti sav prostor lijevo od Korane do njezina izvora, zbog važnosti rijeke za održavanje veza između gornje Hrvatske i Like s Krbavom. ³¹ Sada je, međutim, mogao samo žaliti što carska vojska nije ostala u koranskim utverdama na potezu između Slunja i Drežnika jer je mirovna formula *uti possidetis* malo vrijedila u slučaju napuštenih postaja i gradina. Turci su opet tražili da im sve te utvrde, koje su carski vojnici prethodno razrušili, budu vraćene – čak su poslali vojsku iz Bihaća u pravcu Drežnika. Cjenkanja oko koranskih područja bili su naskoro prekinuta, zapravo odgođena za kasniju prigodu, jer je habsburška delegacija ostala bez namirnica. Osim toga, Grimani i Osman, članovi zajedničke mletačko-turske komisije, nestrpljivo su očekivali svoje »cisdunavske« kolege na »dalmatinskoj granici«. Početkom srpnja, još uvijek u Slunju, Marsigli piše novu poslanicu u kojoj ponavlja svoju zamisao o Korani kao prirodnoj granici od Slunja do njezina izvora, ali je već u mislima u kninskom području, gdje će tek trebati odrediti tromeđu. ³² Mletačka će strana na čelu s Grimanim zacijelo postaviti pitanje Zvonigrada, koji je nekoć bio u njihovim rukama. A Ibrahim, koji već sad pokazuje neskriveno zadovoljstvo zbog habsburškog zauzeća Zvonigrada, iskoristit će tu priliku kako bi posijao razdor među saveznicima. ³³

³⁰ MARSILI, ms. 59, XIV. izv. (između Rakovice i Plješivice, 29. listopada 1699.), l. 319v = GHERARDI, str. 221.

³¹ Usp. MARSILI, ms. 59, VI. izv. (Slunj, 24. lipnja 1699.), l. 111v = GHERARDI, str. 111: »Moja je nakana, prema svakom od mojih planova za svih ovih godina, uvijek bila da se za granicu postavi rijeka Korana do planine Plješivice odakle izvire...« O Marsiglijevu putu po Hrvatskoj u svibnju 1690., te o zemljopisnoj karti s preporukama za moguće razgraničenje, v. HHSA, *Staatenabt. Türkei I* 156, l. 29–33, 109–114; *ibid.* Kartensammlung IX.

³² Usp. MARSILI, ms. 59, VII. izv. (Slunj, 3. srpnja 1699), l. 116r–123v = GHERARDI, str. 115–120, posebno l. 121r = *Gherardi*, str. 118: Korana kao prirodna crta razgraničenja između dva carstva, prijedlog kojemu se Turci žestoko opiru, »osigurala bi povezanost donjih dijelova Hrvatske s gornjim, tj. Likom, Krbavom i morskom obalom; time bi se ujedno završilo povlačenje granice između dva carstva sa svim svojim prirodnim i umjetnim međama, od utoka Une u Savu do tromeđe na Popini, i s jednom neprekinutom komunikacijskom vezom koja će se možda pokazati uređenijom nego se ikada moglo i pomisliti, u jednome tako nejasnomu području koje je valjalo rasvijetliti, i među žestokim proturječjima što su proizašli iz starih neprijateljstava pograničnog stanovništva, podanika i jednog i drugog carstva«.

³³ *Marsili*, *ibid.*, l. 117v–118r = *Gherardi*, str. 117: »Turci iskazuju veliku radost što su vojnici Vašeg Veličanstva zauzeli Zvonigrad, i već su mi dali zadovoljno naslutiti kako se nadaju da će se odatle izroditi nesuglasice između Vas i Presvijetle Republike; zato sad pokazuju veliku želju da Vaše Veličanstvo uđe u posjed i preostalih položaja na toj rijeci [Zrmanji].«

Karlovački je mirovni ugovor kao tromeđu predvidio mjesto u okolici Knina, koje se imalo odrediti po svjedočanstvima starijih žitelja i »pamćenju prijašnjih vremena«. Povjerenici triju strana utaborili su se na izvoru Zrmanje, u podnožju Popine, i ubrzo se sastali da rasprave pitanje Zvonigrada i okolnih područja. Marsigli, više *lege artis* nego po direktivama, traži nove ustupke kojima bi se njegova strana još više približila Kninu. Grimani se, međutim, nije lako mirio s gubitkom Zvonigrada, tvrdeći da je taj prostor od životne važnosti za mletačke podanike koji tamo vode stoku na ispašu. Osman opet bijesno prigovara da je Zvonigrad u Dalmaciji, te da će o njemu odlučivati Turci i Mlečani. Nato se Marsigli ponovno poziva na mirovnu formulu: činjenica da carski garnizon boravi u zvonigradskoj utvrdi pokazuje da je to sada habsburški posjed. Ibrahim podržava habsburške zahtjeve, očekujući da će mu, kad se ponovno potakne pitanje Novog, Jasenovca ili Drežnika, Marsigli iz zahvalnosti uzvratiti nekim važnijim ustupkom.³⁴ Poslije nekoliko dana formalnih rasprava, koje nisu donijele nikakvih većih promjena, povjerenici su se 12. kolovoza uspeli na Medvjedu glavicu, na Debelom brdu kod Knina, gdje se svatko licem okrenuo prema zemlji koja mu pripada. Marsigliju je pripala čast da govori prvi i najavi »poljubac mira« (*l'osculo pacis*). Zatim je svatko uzeo kamen i položio ga na mjesto na kojem će se sagraditi međaš u obliku piramide – simbol uspostave novih granica između triju država. Nakon gozbe, raskošne u mjeri u kojoj je to dopuštala »besplodnost i oskudica ove tako opustjele zemlje«, povukla se niz plavanjsku dolinu prava crta od tromeđe do Postaka, čime su Habsburzi, po Marsiglijevu mišljenju sasvim neočekivano, prodrijeli duboko u turski i mletački prostor. Poslije podne idućeg dana, Osman i Grimani pokazali su Marsigliju granicu koju treba povući od tromeđe prema Kninu i zamolili ga za pomoć oko njihovih daljnjih razgraničenja. Putujući Neretvom, bolonjski se *conte* ponovno našao na Rami i tamo doživio već opisani susret s bivšim gospodarima, Omerom i Đelikom.³⁵

Postavljanje tromeđe označavalo je simboličan, ne i stvaran kraj razgraničenja. Za Marsiglijem i Ibrahimom ostalo je dosta nedovršenog posla – Novi, Brod, sudbina Drežnika i drugih utvrda uz Koranu – pa se za početak rujna zakazao novi sastanak u Drežniku. Nekoliko kasnije stigla je Marsigliju vijest o promaknuće, a s njom i dopuštenje da otpočne završne pregovore s Ali-pašom u Novom. Paša se pokazao darežljivim poslavši skupe darove Marsigliju i njegovu tumaču, pa je za nadati se, kako Marsigli piše 11. rujna iz Drežnika, da će se sav posao dovršiti »u dva dana«.³⁶ Nada da će se ubrzo izići iz hrvatskog »čistilišta« ubrzo se, međutim, razbila o pašinu nepopustljivost. Postignut je jedino dogovor da povjerenici ponovno obiđu sporna mjesta na Korani.³⁷ Napokon, negdje između Rakovice i Plješivice, Marsigli koncem listopada javlja Leopoldu da je, bojeći se nadolazeće zime, Turcima ustupio znatan prostor na lijevoj obali Korane, uz uvjet da se ne obnavljaju porušene utvrde, uključujući i Drežnik. S izuzetkom Novog, prijeporne su se crte razgraničenja odredile baš kako je bolonjski *conte* najavio u prethodnom izvještaju – za deset do

³⁴MARSILI, ms. 59, IX. izv. (Popina, 18. kolovoza 1699.), l. 162r–167v = GHERARDI, str. 144–146.

³⁵MARSILI, *ibid.*, l. 171r–172v = GHERARDI, str. 148–150.

³⁶MARSILI, ms. 59, X. izv. (Drežnik, 11. rujna 1699.), l. 197v = *Gherardi*, str. 166.

³⁷*Marsili*, ms. 59, XIV. izv. (između Rakovice i Plješivice, 29. listopada 1699.), l. 317r = *Gherardi*, str. 218.

dvanaest dana.³⁸ Turci, međutim, i dalje ustrajava na rješenju trnovitog pitanja Novog, te time uvjetuju okončanje mirovnog dogovora i prelazak komisije na transdunavski prostor. Marsigli se nato otputio u svoj stari logor kod Novog, a polovicom siječnja, iscrpljen od besplodnih pregovaranja i u nedostatka namirnica, odlučio preseliti u Sisak.³⁹ Oštra je zima zaledila i Banovinu i bilateralne pregovore. Tek krajem ožujka stigle su u Sisak nove instrukcije s dvora. Hrvatski je sabor poslao podbana s nizom pitanja i preporuka, poglavito u vezi sa statusom Jasenovca.⁴⁰ Uskoro je trebalo krenuti iz Siska put Novog, no Hrvati nikako da ispune obećanje i pošalju potrebnu opremu i kolne zaprege.⁴¹ Onih desetak dana potrebnih za dovršenje granica, o kojima je Marsigli optimistički govorio 16. listopada 1700., protegnulo se na kraju u – devet mjeseci. Tek 12. srpnja glasnik je iz Bihaća donio vijest u Marsiglijev logor u Globovcu, između Novog i Kostajnice, da je paša popustio, te da se pitanje habsburške evakuacije iz Novog može odložiti za neku sretniju priliku.⁴² Dan kasnije Marsigli šalje svoje stvari u Kostajnicu i naređuje Mülleru da su brže izradi konačnu verziju novog cisdunavskog zemljovida. Već drugoga jutra, u Kostajnici, daje se na posao i sastavlja završni dokument (*Stromento*) za čitavu granicu od Slavkamina (*termino a quo*) do tromeđe (*termino ad quem*).⁴³ Dokument je potpisan 25. srpnja. Na svečane govore, zagrljaje i poljupce nastavlja se gozba u turskome stilu, i još istoga dana carske se trupe povlače iz malene kule na Uni, niže od Kostajnice, uz zvuke bubnjeva i s razvijenim zastavama.⁴⁴ Isto se sutradan ponovilo u Dubici i Jasenovcu. Turci, protivno dogovoru, traže da se Jasenovac preimenuje od palanke u utvrdu, no Marsigliju ne pada na pamet mijenjati potpisani i ovjereni *Stromento*.⁴⁵ Doboj je ispražnjen 2. kolovoza, a nedugo zatim počinju pripreme za povlačenje iz Broda. Marsigli koristi putovanje prema Brodu za razradu budućih ratnih operacija: Bihać može, po njegovu mišljenju, lako pasti uspiju li se zauzeti Ključ i Kamengrad. U Brodu dolazi do posljednje peripetije s Ibrahimom jer Turci, kršeći mirovni ugovor, traže da car povuče svoju vojsku, ali da ne razara utvrdu koju je Ludvig Badenski podigao na temeljima stare otomanske kule. Ostalo je još samo izvijestiti sve zainteresirane strane o okončanju mukotrpnih pregovora i zaputiti se prema Sigetu.⁴⁶ Caru su već ranije toplo preporučeni neki od vjernih pomagača: Karg iz Ratnoga vijeća, koji se vraća u Beč; Luka Jakelski, mladi orijentalist i vrstan prevoditelj, kojega je s Ibrahimovim službenikom Marsigli nedavno poslao u Beograd.⁴⁷

³⁸ MARSILI, ms. 59, XIII. izvj. (Sv. Katarina na Uni, između Novog i Kostajnice, 16. listopada 1699.), l. 308v = GHERARDI, str. 215.

³⁹ MARSILI, ms. 59, XVII. izvj. (Sisak, 18. siječnja 1700.), l. 433r–v = GHERARDI, str. 278.

⁴⁰ MARSILI, ms. 59, XX. izvj. (Sisak, 4. travnja 1700.), l. 493v–494r = GHERARDI, str. 312.

⁴¹ MARSILI, ms. 59, XXI. izvj. (Globovac, 8. svibnja 1700.), l. 509r–v = GHERARDI, str. 321–322.

⁴² MARSILI, ms. 59, XXIV. izvj. (Globovac, 12. srpnja 1700.), l. 575r = GHERARDI, str. 353–354.

⁴³ MARSILI, ms. 59, XXV. izvj. (Dubica, 28. srpnja 1700.), l. 580r = GHERARDI, str. 355. Talijanski tekst završnog dokumenta (*Stromento*) nalazi se u dodatku istom izvješću, l. 599r–617v = Gherardi, str. 367–377 (*Littera Q. ad 25. relationem. Traduzione dello Stromento cisdanubiale permutato a Costaniza li 25 luglio anno 1700*).

⁴⁴ MARSILI, *ibid.*, l. 584r–585r = GHERARDI, str. 358–359.

⁴⁵ MARSILI, *ibid.*, l. 585r–586v = GHERARDI, str. 359–360.

⁴⁶ MARSILI, ms. 59, XXVI. izvj. (Jakovar, 20. kolovoza 1700.), l. 620r–630v = GHERARDI, str. 374–381.

⁴⁷ MARSILI, ms. 59, XXV. izvj. (Dubica, 28. srpnja 1700.), l. 588r = GHERARDI 361.

Sada se opet, prigodom kurtoazne zahvale Hrvatskom saboru, spominje presvijetli gospodin baron Pavao Ritter, koji je s Marsiglijem proveo dosta vremena kao pouzdanik Hrvatskoga sabora pri komisiji za razgraničenje, i koga bolonjski general zdušno preporučuje slavnomu Hrvatskom Kraljevstvu.⁴⁸

»Buon ordine« u Hrvatskom Kraljevstvu

Marsiglijeva izvješća nisu samo monotoni zapisi o pregovorima s Ibrahimom i sporom napredovanju duž cisdunavske međe. Leopoldov je povjerenik iskoristio boravak u Hrvatskoj da prikupi novu građu za knjigu o Dunavu, kojoj je obrise ocrtao davno prije, za čestih predaha između bitaka s Turcima u Bečkome ratu.⁴⁹ *Curioso* po naravi i polihistor po vokaciji, vjerovao je da će Leopold i njegovi savjetnici dijeliti njegovo zanimanje za rimske starine, za običaje naroda s kojima je dolazio u doticaj, za zemljopisne značajke pograničnih područja i za njihovu srednjovjekovnu prošlost. Uz čisto znanstveni cilj, njegova su zapažanja imala poslužiti praktičnijim ciljevima: uspostavi prometa s Otomanskim Carstvom, kad se riješe prijeporna pitanja oko razgraničenja, te dobru uređenju (*buon ordine*) onih krajeva koji su ostali ili ponovno dopali habsburškoj kruni. S istim klasifikatorskim marom s kojim će kasnije, po osnutku Instituta za znanosti, u »dobar red« dovesti glomazne zbirke *mirabilija* svojih glasovitih prethodnika Aldrovandija i Cospija,⁵⁰ bolonjski je *virtuoso* odlučio Leopoldu podnijeti razrađen plan političkog, gospodarskog i vojnog oporavka cisdunavskih zemalja – plan kojim će se, s jedne strane, carevim podanicima omogućiti bolji život i organizacija vlastite obrane, a s druge opet umanjiti izdaci carske riznice za održavanje istočne granice. Političko uređenje novoosvojenih krajeva i njihova vojno-gospodarska preobrazba zasnivaju se tako, po Marsigliju, na ostvarenju Malpighijeva znanstvenoga načela: institucionalizaciji sveukupnog znanja, to jest »skla-

⁴⁸ MARSILI, ms. 59, XXVI. izvj. (Jakovar, 20. kolovoza 1700.), l. 637r–638v: *Litt. E. ad 26. tam Relationem. Tit. Ad Regnum Croatiae*, posebno l. 638r: »Caeterum non possum non quin debita laude depraedicem quod perillustris Dominus Baro Paulus Ritter per aliquod tempus fidelia Commissioni isti praestiterit officia, et ad promovenda Imperatoris servitia omnem novaverit operam. Unde ut recommendatum sibi eundem habeat inclitum Regnum, sicuti merita eius postulare quodammodo videntur, ita etiam expresse ego hisce rogo promittens vicissim me semper permansurum.«

⁴⁹ Riječ je o Marsiglijevu monumentalnom djelu *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustris*, u 6 folio svezaka, tiskanom u Haagu i Amsterdamu 1726. godine. Za rađanje ideje o »dunavskoj enciklopediji« od presudne su važnosti bila napredovanja habsburških trupa od Vidina do Vlaške ujesen 1689., kao i idući zimski mjeseci. Upravo je tada, kako sâm kasnije piše, Marsigli donio »čvrstu odluku da razvije [svoju] zamisao o djelu posvećenom Dunavu« (MARSILI, ms. 54, l. 362; *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili*, prir. E. Lovarini, Bologna, 1930., str. 122). Pripravu ili *Prodrom* za to djelo Marsigli je dao tiskati već 1700. godine u Nürnbergu pod naslovom *Danubialis Operis Prodromus*.

⁵⁰ O uključenju Aldrovandijeve i Cospijeve zbirke u novi Institut za znanosti, gdje su ti mali muzeji pretvoreni »u baconovski, ne više aristotelovski sistem znanja«, u: P. FINDLEN, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*, Berkeley – Los Angeles – New York, 1994., str. 400–401: »Marsigli je naložio da se sobe u palači Poggi, koje su bile namijenjene Institutu za znanosti, podijele na takav način da odražavaju nove podjele znanstvenih disciplina, uključujući i daljnje podjele na subdiscipline kao što su botanika, zoologija i paleontologija. Zato je Abbé Coyer, nakon posjeta Institutu 1776. godine, isti opisao kao *ostvarenu Atlantidu kancelara Bacona*« (isto, str. 401).

dnom uređenju« kaotične mase podataka iz različitih područja – od političko-gospodarskog do znanstvenog i kulturno-povijesnog.⁵¹

Prvi opsežniji izvještaj, sastavljen u Novom 12. lipnja 1699., sadrži osim detaljna pregleda »slavonske granice« i mali esej o prirodnim osobitostima i položaju Srijema i Posavine. Tu se već jasno razabire obrazac koji će Marsigli primijeniti i u nekim kasnijim izvješćima: najprije povijesni uvod, za kojim slijede zemljopisna i etnografska razmatranja o značajkama zemlje i njezinih stanovnika; potom gospodarska analiza, usmjerena kako na dobrobit podanika koji žive na određenom prostoru, tako i na uvećanje carskih prihoda; na kraju, pregled vojne situacije, s prijedlozima za daljnje učvršćenje nove granice i mogućnost novih osvajanja, obnove li se jednom ratni sukobi s Turcima. Srijem je, kaže tako Marsigli, pokrajina Slavenskog Kraljevstva, smještena između Dunava, Save i Bosuta: najviša mu je točka Ilok, na sjeveru mu je granica brdoviti predio »antičke Cibale, danas zvane Fruška«, a na jugu ravnica sa središtem u Mitrovici. Stanovnici su redom kršćanskog obreda, s time što između Vukovara i Bosuta žive katolici, a u ostalim krajevima pravoslavci. Iako vjerom razjedinjeni, sličnih su karakternih crta: teško su ukrotivi, grubi, barbarske čudi, i Leopold će ih morati krotiti više batinom no argumentima. U gospodarskom je pogledu Srijem razvijeno područje. Pučanstvo je brojno zbog plodne zemlje i jasno određenih granica. Stoke tu ima u izobilju, baš kao i ribe i prirodnih izvora. U budućim trgovinskim vezama s Turskim Carstvom Srijem bi mogao postati važnom postajom, samo ako se nastavi tamo gdje su stali Turci, dakle ako se osposobe njihove ceste i ostvari sigurnost prometa. I u prethodno je doba Srijem bio stjecištem trgovaca: stokom, solju i žitom, iz Ugarske; voskom, medom i sitnom stokom, iz Vlaške; mineralima i drvom, iz Srbije; te nakitom i svilom, iz Italije. Čak i za Turaka Osijek je imao tri sajma na godinu, i nema razloga da se s tim dobrim običajem sada ne nastavi. Što se vojnih pitanja tiče, Srijem ne treba posebno utvrđivati – tek ojačati utvrde u Petrovaradinu i Iloku koje u svome sadašnjem stanju ne mogu izdržati snažnije navale. Dođe li jednom do nove habsburške ofenzive, potrebno je prethodno učvrstiti uporišta u Slankamenu i ponad Morovića i naseliti ih Nijemcima.⁵²

U srpnju 1699. godine bečki je dvor zamolio Marsiglija da iznese svoja gledišta o uspostavi prometa s Otomanskim Carstvom. Odgovorio je dugim ogledom, dometnutim uz izvješće iz Drežnika od 11. rujna, uglavnom ispunjenim opisom antičkih i modernih cestovnih veza, te mogućih trgovinskih središta. Za inženjerijskog pukovnika i bolonjskog veleposjednika, bez ikakva osobna iskustva u kupoprodaji i razmjeni, trgovina (*commercio*) bila je sinonim za promet (*traffico*). Zato je, po njegovu mišljenju, put za trgovinsku ekspanziju i punjenje carske blagajne bio u razvoju cestovne mreže, gradnji novih prome-

⁵¹ O Marsiglijevu konceptu »dobrog uređenja« (*buon ordine*) pisala je, čini se s pretjeranim naglaskom na Marsiglijevu merkantilizmu, Raffaella GHERARDI u *Potere e costituzione a Vienna fra Sei- e Settecento. Il 'buon ordine' di L.F. Marsili*, Bologna, 1980., te u predgovoru izdanja Marsiglijevih cis- i transdunavskih izvješća: *Relazioni dei confini...*, Modena, 1986., dio prvi: »Introduzione«, str. 9–32. V. radije G. OLMI, *L'inventario del mondo: Catalogazione della natura e luoghi del sapere nella prima età moderna*, Annali dell' Istituto storico italo-germanico, Monografia 17, Bologna, 1992., str. 193–209.

⁵² MARSILI, ms. 59, V. izvj. (Novi, 12. lipnja 1699.), l. 78r–86r (*Linea cisdanubiale: sua divisione, natura e sito, considerata tanto per l'economico che militare*) = GHERARDI, str. 85–93.

znica i mostova, promicanju izvoza, paritetnom porezu i podizanju novih skladišta. Kao i drugi izvještaji, i ovaj pati od pretjeranog formalizma. Prvo se određuju *termini a quo* i *ad quem* trgovine između dva carstva: sa zapada Beč i s istoka Istanbul; na sjeveru Buda i Baja, a na jugu Smirna, s postajama u Sarajevu i Dubrovniku. Potom se ustanovljuju glavne prometnice, *il teatro del commercio*, označuju one već dostupne, i kopnom i morem, određuju vrste robe koju je dozvoljeno kupovati (sol iz Transilvanije, svila i lan iz Turske, svila i zlato iz Mletaka, stoka iz Poljske), te konačno imenuju nacije koje zbog konkurentske zavisti mogu Leopoldu praviti probleme. Tako, primjerice, nije uputno razvijati promet Bosnom do mora, jer bi se time mogli najviše okoristiti Turci i Mlečani. Nije uputno niti podržavati oporavak turskoga gospodarstva: uveća li se promet robe s Turcima, habsburški će izvoz biti premalen za ravnopravnu trgovinu, što će dovesti do izvoznog deficita i neizbježne inflacije. Da bi se pak spriječio promet mletačkim lukama kao što su Šibenik, Split i Zadar, caru se predlaže obnova Karlobaga. Uobičajeni izljev lažne skromnosti na koncu izvješća, po kojem carevu povjereniku nedostaje potrebna znanja da razriješi pitanja vezana uz obnovu trgovine, bečki je dvor izgleda primio doslovno: od niza zemljopisnih karata, začinjjenih pomnim ali monotonim tumačenjima, Leopoldovo trgovinsko poslanstvo koje se imalo zaputiti prema Istanbulu nije moglo imati veće koristi.⁵³

Mnogo je zanimljiviji jedan drugi dodatak drežničkom izvješću o razgraničenju: *Informacija o granicama koje treba uspostaviti između Vašeg Carskog Veličanstva i Mletačke Republike u međusobnim osvajanjima u Dalmaciji i Hrvatskoj*.⁵⁴ Marsigli provizorno dijeli *Informaciju* u dva dijela: u prvom govori o Leopoldovim osvajanjima na granici s mletačkim teritorijem; u drugom, važnijem dijelu, donosi pregled svih onih područja što su nekoć pripadala ugarskoj kruni, a koja su Mlečani nasilno prisvojili, protivno savezničkom dogovoru iz 1684. godine. »Dosta je sada reći samo to da bi, s obzirom na saveznički dogovor i na [povijesna] prava Hrvatske, tek mali dio Ugarske ostao u rukama Mletaka: tomu svjedoče iskazi živućih ljudi, i kršćana i Turaka, a više od svega to će pokazati zagrebački arhivi«. ⁵⁵ Knin i Sinj, arhivi to neprijeporno dokazuju, dio su Hrvatske, baš kao i »mnoga mjesta od manjeg značenja«. Stoga bi povjerenici nutarnjo-austrijske komore, grof Rabatta i inženjer Holstein, trebali sastaviti potpunije izvješće, »koje se mora oslanjati na spise iz više puta spomenutoga arhiva u Zagrebu, jer sam obaviješten da Mlečani od svojih učenih ljudi traže da rade na spisima kojima će se osporiti prava hrvatske krune« na ta područja.⁵⁶ Za razliku od zveketa oružjem, kojim se habsburški cezar razgraničavao s Turcima, s Mlečanima će se borba za hrvatske prostore, kako je Marsigliju bivalo sve jasnije, voditi perom i povijesnim argumentima povadenim iz zagrebačkih, bečkih i požunskih arhiva. Ili, kako će to reći u svom izvješću na izmaku 1699. godine,

⁵³ MARSILI, ms. 59, X. izv. (Drežnik, 11. rujna 1699.), l. 242r–280v (*Litt. E. Discorso generale sopra del traffico*) = GHERARDI, str. 185–200.

⁵⁴ MARSILI, *ibid.*, l. 224r–233v = Gherardi, str. 178–182.

⁵⁵ MARSILI, *ibid.*, l. 224v = Gherardi, str. 179.

⁵⁶ MARSILI, *ibid.*, l. 230v–231r = Gherardi, str. 181.

»dobro uređenje« (*buon ordine*) u Hrvatskom Kraljevstvu pretpostavlja uspostavljanje »njegova pravoga drevnog uređenja« (*nel puro suo antico ordine*).⁵⁷

Izvjješće od 29. prosinca 1699. dovršeno je nakon bezuspješnih pregovora s Ibrahim efen-dijom oko Novog. Uvjeti u Marsiglijevu logoru u Beloviću bili su teško izdrživi: zima i nedostatak namirnica ubrzo će natjerati habsburškog emisara da se preseli u Sisak, privremeno utočište u kojem će moći otpočiniti i posvetiti se svojim antikvarnim interesima.⁵⁸ No, prije preseljenja u negdašnji rimski emporij i središte Donje Panonije, valjalo je rezi-mirati obavljen posao u »drugom dijelu cisdunavske granice« te, kao u slučaju Srijema i Posavine, prikazati taj dio »u svim svojim osobitostima, kako bi se u cijelosti mogle upo-znati njegove slabosti i vrline te vidjelo koliko može pridonijeti sigurnosti [Leopoldova] carstva«. ⁵⁹ U svojoj prisilnoj dokolici Marsigli je tako, kao novogodišnju čestitku, bečko-mu dvoru darovao »dobro uređenu« sintezu svih onih raznorodnih zamjedaba i saznanja – povijesnih, prirodoslovnih, kulturno-političkih, gospodarskih i vojnih – koje je sakupio na putu kroz »hrvatsko čistilište«.

Povijesni uvod kojim, po već poznatom obrascu, Marsigli započinje *Izvjješće o čitavoj Hrvat-skoj – zemljopisna, politička, gospodarska i vojna razmatranja*,⁶⁰ naglašava kontrast između srednjovjekovne rasprostranjenosti Hrvatskog Kraljevstva i njegovih novih granica, uspo-stavljenih Karlovačkim mirom. Tom kontrastu posvetio je, kako sâm priznaje, neuobičajeno mnogo prostora: »S prethodnim sam podugačkim izvješćem o različitom položaju, granicama i uređenjima što ih je u razna vremena imalo Hrvatsko Kraljevstvo, odstupio donekle od uobičajenog postupka kako bi se stekao jasan uvid o njegovu pravom biću, te time postavio temelj razmatranju gdje su mu po mirovnim odredbama početak i kraj.«⁶¹

Nakon što je razvrstao »prirodu i osobine [graničnih] oznaka koje sačinjavaju ovaj poslje-dnji dio cisdunavske crte razgraničenja, te pokazao kakva šteta ili korist odatle proizlazi i za jednu i za drugu stranu«, bolonjski *conte* prelazi na opis »dijela Hrvatske koji je ostao Vašem Veličanstvu, te na prirodu i značajke zemlje i njezinih stanovnika«. Pritom je, smatra, dobro »držati se prirodne podjele« na primorsku, međugorsku i međuriječnu Hrvatsku, budući je ona negdašnja po županijama »pala u zaborav«. ⁶² U svakom od tih krajeva dugotrajni su ratovi ostavili neizbrisiv biljeg. Rudnici srebra u Kostajnici, nekoć izvor bogatstva kuće Zrinjskih, »već više od sto godina leže zapušteni zbog turskih naje-zdi, s preostalim tragovima brojnih zdanja; a ista je takva pogubna vrsta pohare kakvu do-nose ratovi zadesila svojedobno i rudnike u senjskoj županiji«. Obalni je pojas ostao po-šteđen od razaranja, no njegove prirodne luke slaba su konkurencija mletačkim gradovi-

⁵⁷ MARSILI, ms. 59, XVI. izvj. (Belović, 29. prosinca 1699.), l. 378v = GHERARDI, str. 249.

⁵⁸ MARSILI, ms. 59, XVII. izvj. (Sisak, 18. siječnja 1700.), l. 436v = GHERARDI, str. 280 (Sisak kao »ritiro di riposo«); usp. također XVIII. izvj. (Sisak, 4. veljače 1700.), l. 453v–454r = GHERARDI, str. 291–292, gdje Marsigli izvještava kako mu sisačka dokolica pruža priliku za upoznavanje krajeva između Kupe i Une te za istraživanje negdašnjih rimskih prometnih putova.

⁵⁹ MARSILI, ms. 59, XVI. izvj. (Belović, 29. prosinca 1699.), l. 378r = GHERARDI, str. 249.

⁶⁰ Naslov izvješća u talijanskom izvorniku glasi: *Relazione di tutta la Croazia, considerata per il geografico, politico, economico e militare*.

⁶¹ MARSILI, *ibid.*, l. 382r–v = GHERARDI, str. 251.

⁶² MARSILI, *ibid.*, l. 386r = GHERARDI, str. 253.

ma na Jadranu, pa će se nemar što su ga Leopoldovi prethodnici pokazali u razvoju morskog prometa moći ispraviti tek uz najveće napore.⁶³ Stanovništvo je neuko, ponosno na svoje drevne i novije povlastice te podijeljeno po vjeri – riječju, amalgam naroda različitih temperamenata i običaja, među kojima se često javlja zla krv, tipična za zajednice nastale u ratnim metežima i prisilnim seobama.⁶⁴ U katoličkom bogoslužju vlada žalosno stanje: za razliku od Hrvata koji su domaći živalj u Kraljevstvu, Vlasi, zapravo »Bosnaci ili turski Hrvati, koji su se posvetili službi u pobjedničkoj [habsburškoj] vojsci« te narasli do takva broja »da tvore većinu [carevih] podanika« u kontinentalnom dijelu, po vjeri su »grčki shizmatici« i postojano održavaju vjeru otaca. U katoličkim je dijelovima, s druge strane, stanje nalik onomu u Češkoj i Ugarskoj – osjeća se kronični nedostatak svećenstva, pa se mnogi Hrvati okreću protestantskom krivovjerju. Posebno je teško u pograničnim zonama, gdje nema »ni svećenika ni crkava, čak ni privatnih kapelica, a jedva se što takvo može naći na utvrđenim mjestima ili tamo gdje su smještene vojne posade – kao da sloboda koju pruža život na granici istodobno oslobađa od obveze da se Boga služi i dolično štuje«. Vrijeme je dakle, preporučuje Marsigli svome caru, da »biskupi obave vizitaciju tih područja, [...] da se sazove opći sabor koji će urediti Crkvu na ovom širokom potezu«, te da se »uvećaju prihodi ugarskim i hrvatskim sjemeništima«, jer bi se tako dobili »trajni nasljednici za službu po župama«. Isusovački je utjecaj, kao i u drugim dijelovima Carstva, sveden na veća mjesta i nekolicinu gradova, povezane mrežom kolegija i rezidencija. A ono malo preostalog svećenstva više se zanima za prinose sa svojih velikih posjeda nego za dušobrižništvo.⁶⁵ Posvemašnje siromaštvo, »neplodnost krajeva koji ne daju usjeva i često su poplavljeni«, rudimentarni oblici trgovine, zapravo puka razmjena osnovnih namirnica, sklonost otimačini te osvetoljubiva narav koju podjaruju neprestani ratovi – sve to tjera Hrvate u graničarske službe. Od viših zvanja, većina naginje pravu, koje je »uvijek unosno kod naroda koji svoju slobodu nastoje potvrditi što većim brojem zakonskih odredaba, samo da zadovolje svoju urođenu nesigurnost«.⁶⁶

Gospodarsko se stanje u Kraljevstvu razmatra s dva aspekta: s obzirom na probitak podanika te s obzirom na vladara. U oba slučaja napredak je u »uvođenju sigurna i laka prometa robom«.⁶⁷ Opustošenost zemlje i mobilnost ionako desetkovanog stanovništva glavna su zapreka gospodarskom razvoju. Posebno su velik problem Vlasi, koji »u jednom tako neuređenu načinu obitavanja« nesmetano šire svoje posjede, ne samo zbog želje za vlasništvom »nego i zato da mogu pljačkati i uspješno sakrivati ukradeno«. Potrebno je, dakle, pravično raspodijeliti osvojenu zemlju; ustanoviti nove seoske zajednice s propisanim brojem oženjenih, pod upravom carskog službenika, veličinom nalik na one u Ugar-

⁶³ MARSILI, *ibid.*, l. 387r-v = GHERARDI, str. 253.

⁶⁴ MARSILI, *ibid.*, l. 390v = GHERARDI, str. 255: »Netrpeljivost koja se javlja među sva tri naroda [kontinentalnim i primorskim Hrvatima te Vlasima] posebna je maha uzela oko Senja, Otočca, Brinja i na Zrmanji, a njezino je zatiranje isključivo posao za krvnika, koji bi mogao smrću kazniti dvadeset ili dvadeset i pet krivaca prošlih nereda te tako pružiti dobar primjer preživjelima.«

⁶⁵ MARSILI, *ibid.*, l. 388r-389v = GHERARDI, str. 254; o kroničnom nedostatku svećenstva u istočnim krajevima Habsburškog Carstva, te o velikim crkvenim posjedima vidi u: R. J. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy*, str. 65–66, 123–126, 161–162.

⁶⁶ MARSILI, *ibid.*, l. 390v–391r = GHERARDI, str. 255.

⁶⁷ MARSILI, *ibid.*, l. 391r = GHERARDI, str. 255.

skej; učiniti zemlju obradivom, posebno »u nesretnoj Posavini«; iskoristiti prirodne potencijale, otvoriti davno napuštene rudnike i solane, osloboditi trgovce od plaćanja nepotrebnih poreza i pristojbi te potaknuti razvoj pomorske trgovine u Bakru, Senju i Karlobagu. Takvo »dobro uređeno« gospodarstvo koristit će i javnoj carskoj blagajni. Kad narod stane »obrađivati svoja zemljišta i proizvoditi robu«, moći će plaćati »desetine i doprinose koje vladar može tada opravdano nametnuti«, te tako sâm plaćati za obranu vlastitog teritorija. »Na taj će način«, zaključuje Marsigli, »Vaše Veličanstvo sebe početi prepoznavati kao pravoga kralja Hrvatske, a podanici ga kao takva štovati, i neće više morati trošiti novac na to Kraljevstvo, nego ga, naprotiv, izvlačiti iz njega.«⁶⁸ Sa svoga dalekog uporišta na Uni, Leopoldov komisar optimistički predviđa da će Hrvatska ubrzo postati sigurnijom nego što su to nasljedne zemlje istočno od Beča bile u osvit turskoga pohoda na Beč 1683. godine – uz uvjet, naravno, da se reorganizaciji Kraljevstva pristupi sustavno, pod strogim nadzorom dvora i prema modernim znanstvenim metodama.⁶⁹

Bolonjski conte i hrvatski barone

Pristaša »nove« znanosti, za koju je jedini istinski kriterij bila *esperienza*,⁷⁰ Marsigli nije ni u politici odveć držao do povijesnih argumenata, mistifikacije prošlosti i restauracijskih programa. Odatle i njegova prije spomenuta ironična opaska o Hrvatima i njihovoj intelektualnoj eliti, koji svoju »urođenu nesigurnost«, tipičnu za male narode, zadovoljavaju pozivanjem na državopravnu tradiciju ili snovanjima o izgubljenom ilirskoj Arkadiji. Već za ranijih putovanja po Podunavlju i Balkanu, bolonjski je *virtuoso* imao prilike susresti se s nizom takvih baroknih persona – s intelektualcima koji krajnje ozbiljno uzimaju renesansne teme o autohtonosti svoga naroda i njegovu biblijskom podrijetlu; s osiromašenim pretendentima na prijestolje imaginarne Ilirije, u čijim se počasnim naslovima nižu imena davno izbrisanih rimskih provincija; s crkvenim velikodostojnicima sličnih ambicija, koje je u ova nesigurna ratna vremena zapala preteška uloga duhovnih otaca i političkih vođa naroda bez države; napokon, s monasima i redovnicima, koji se pred tako dugo očekivanim gubicima Turaka gorljivo okreću Beču, Moskvi i Mlecima za pomoć i zaštitu.⁷¹

⁶⁸ MARSILI, *ibid.*, l. 391v–397r = GHERARDI, str. 255–258.

⁶⁹ MARSILI, *ibid.*, l. 397r = GHERARDI, str. 258; posljednji dio izvješća, koji sadrži vojna razmatranja, donosi prijedlog o jačanju granice prema Turcima te popis utvrda i manjih uporišta s mapama, bilješkama i uputama za održavanje. vidi: *ibid.*, l. 397r–409r = Gherardi, str. 258–264.

⁷⁰ O dvojakom značenju termina *esperienza* (*experientia*), iskustva koje se stječe sakupljanjem podataka o prirodi, u svim njezinim pojavnim oblicima, te eksperimenta kao provjere aksioma temeljenih na iskustvenim činjenicama, v., npr., M. L. ALTIERI BIAGI, »Introduzione«, u: *Scienziati del Seicento*, priredili M. L. Altieri Biagi i B. BASILE, Milano–Napoli 1983., str. IX–LXVIII; G. OLMI, *L'inventario del mondo*, passim; P. FINDLEN, »Fare Esperienza«, gl. 5 u: *Possessing Nature*, str. 194–240.

⁷¹ Od »baroknih persona« koje je Marsigli susreo za svojih vojničkih, znanstvenih i diplomatskih misija posebno su važni: Đorđe Branković, samozvani *despot Ilirika* (*nasljedni gospodar Gornje i Donje Mezijske, veliki knez Svetoga Rimskoga Carstva, gospodar Svetosavskog dukata, Crne Gore, Hercegovine, Srijema i grof ugarski*) i autor opsežne *Kronike*, koju je sastavio za svoga zatočeništva u Beču i Hebu; braća Rajić, Job i Longin, promicatelji unije u posljednjem desetljeću sedamnaestog stoljeća; Arsenije III. Crnojević, srpski patrijarh i arhiepiskop pečki, duhovni otac srpskog naroda, ne samo onog u Srbiji, Grčkoj i Bugarskoj nego i u Bosni, Hrvatskoj i Ugarskoj, koji se, nakon ponovnog turskog zauzeća Beograda u rujnu 1690. našao u Srijemskim Karlovcima; Petar Bogdan, skopski nadbiskup, koji je tvrdio da su mu preci bili makedonski

Premda prirodni saveznici u borbi protiv Porte, svi ti regionalni mesije, lokalpatrioti i politički avanturisti izazivali su istodobno i zabrinutost kod habsburških kancelara i generala. Primjer buntovnoga vlašskog princa Constantina Brancoveanua upozoravao je da se interesi stanovništva i njegovih vođa u pokrajinama nužno ne poklapaju s habsburškim – ni u vjerskom ni u političkom smislu. U Vlaškoj, Srbiji i Bugarskoj prebivao je pravoslavni živalj; u istočnoj Ugarskoj i Erdelju protestanti su brojem nadmašivali i katolike i pravoslavne; u kontinentalnoj Hrvatskoj pravoslavni su Vlasi zaposjeli čak i ona zemljišta na koja je pravo polagala Katolička Crkva. Misionarska agresivnost isusovaca, saveznika habsburškog centralizma, izazivala je strah od gubitka starih privilegija, kad se uskoro učvrsti novi politički okvir što ga je izrodio Bečki rat. Thököljev prodor u Erdelj u kolovozu 1690., uz podršku tatarskih, vlaških i turskih trupa, kao i odobravanje s kojim su neki od lokalnih magnata popratili njegovo proglašenje erdeljskim »princom«, bili su znakom da se neki krajevi neće lako odreći ni političke autonomije ni vjerskog pluralizma u ime tobožnjega prava ugarske krune na negdašnje istočne posjede, uključujući čak i Traškuju.⁷² U Hrvatskoj su sukobi između Sabora i nutarnjo-austrijske komore oko uprave nad oslobođenim područjima poprimali sve ozbiljnije razmjere, samo pojačani nezadovoljstvom hrvatskih staleža što je car prvo odustao od Bihaća, a sada je Turcima čak spreman vratiti krajeve oko Korane, Sane i Vrbasa. Ukratko, savezništvo Leopolda i lokalnih staleža, vođa, magnata ili tendenata nije, kako se vidi iz žalosne sudbine Đorđa Brankovića, bilo ni duboko ni trajno. A povijesni argumenti i jedne i druge strane, na kojima se to savezništvo teorijski zasnivalo, često su u praksi postajali povodom razmimoilaženja, nezadovoljstava, pa čak i otvorenih sukoba. Pragmatični Marsigli bio je potpuno svjestan koristi i ograničenosti političke upotrebe povijesti: zato je, s istim onim uvjerenjem s kojim je podržavao Brankovićevo pravo na »ilirsko« prijestolje, ili oslobodilačke planove borbenih franjevac Raspasanovića i Antonija Stefanova, već idućeg trenutka, ovisno o

kneževi; Raspasanović, među narodom zvan »fra Tomo«, franjevac i Bogdanov vikar, koji je pozivao narod, bez obzira na vjeroispovijest, na oružanu pobunu protiv Turaka, i čijim se znanjem Marsigli poslužio pri sastavljanju *Memoranduma o Albaniji*, dovršenog 1. travnja 1690; Antonije Stefanov, bugarski franjevac i biskup, izbjeglica u Vlaškoj nakon poraza njegovih ustanika u Bugarskoj 1688. godine, koji će, za iduće dvije godine, u tri navrata putovati u Beč da traži pomoć, i koji je svojim objedama mnogo pridonio Marsiglijevu negativnu mišljenju o Brankoviću te, nešto kasnije, »despotovu« uhićenju. O Brankoviću v. J. RADONIĆ, *Đurađ II. Branković, »Despot Ilirika«*, Cetinje, 1955., i M. PAVIĆ, *Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek)*, Beograd, 1970., str. 338–340; o braći Rajić i Arseniju usp., npr., J. RADONIĆ, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris, 1919.; ISTI., *Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u 16., 17. i 18. veku*, Novi Sad, 1909.; R. L. Veselinović, *Vojvodina, Srbija i Makedonija pod turskom vlašću u drugoj polovini XVII veka*, Novi Sad 1966; o Bogdanovu djelu *L'infallibile verità della fede cattolica... spiegata in due copiose lingue, italiana e schiava*, Mleci, 1691., o Bogdanovim mladim danima te o biskupu fra Stefanovu v. I. DUJČEV, *Il Cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII*, Rim, 1937.; za Raspasanovića v. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 12 (1956.) str. 60–62; vidi također o navedenoj problematici: J. STOYE, *Marsigli's Europe*, str. 61–72. i 86–92. Sintagma »barokne persone« preuzeta je iz naslova engleskog izdanja zbirke članaka (*Baroque Personae*, Chicago London, 1995.), izvorno objavljene pod naslovom *L'uomo barocco*, prir. R. Villari, Bari, 1991.

⁷²O novoizabranome vlaškom princu Brancoveanuu v. npr. J. STOYE, *Marsigli's Europe*, str. 62–63, 97; o Marsiglijevima izvješćima o Erdelju i Vlaškoj usp. A. GIANOLA, »L. F. Marsili e la Transilvania«, u: *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna 1930., str. 233–255; za Imre Thökölja v. R. J. EVANS, *Making of the Habsburg Monarchy*, str. 142, 238, 263–265.

stanju na ratištu, diplomatskim dogovoranjima s Turcima ili političkoj situaciji na Zapadu, već sutradan tražio nove, podobnije saveznike.

Grimanijeva diplomatska igra uoči postavljanja tromeđe na Medviđoj Glavici natjerala je Marsiglija da se ozbiljnije pozabavi pitanjem razgraničenja s dvoličnim saveznikom.⁷³ Tek što je 11. rujna 1699. dovršio izvješće i spomenutu *Informaciju* o granicama s Mletačkom Republikom, u njegov je logor u Drežniku stigao povjerenik hrvatskih staleža, Pavao Ritter Vitezović⁷⁴ – vjerojatno kao odgovor na Marsiglijev zahtjev da se jednom potpunijom povijesnom analizom negdašnjih granica Hrvatske ospore mletačka osvajanja u netom završenom ratu.⁷⁵ Vitezović je poslan Marsiglijevoj komisiji kao vrstan znalac kulturne i političke povijesti svoje domovine. Budući da je znao talijanski, a uz to i dijelio Marsiglijevu znanstveničku radoznalost, čini se da se među bolonjskim grofom i hrvatskim vitezom rodilo ubrzo jedno od onih neobvezatnih, na zajedničkim interesima utemeljenih prijateljstava. Vitezović je odmah dobio i zadatak: objasniti povijest Dalmacije i njezina imena; odrediti vanjske granice Hrvatskog Kraljevstva; razdijeliti ga što detaljnije, ali sažeto, po zemljopisnom i administrativno-povijesnom ključu i, na kraju, priložiti toj razdiobi kratki crkveni shematizam.

Već 25. rujna Vitezović dovršava *Odgovor na potraživanja*, koji će, obećava, dopuniti »drugom prilikom«.⁷⁶ U toj na brzu ruku sastavljenoj predstavi, hrvatski polihistor pregledno, gotovo stenografski, daje Marsigliju sve tražene obavijesti. Dalmacija je ime rimske provincije koju su, potvrđuju to bizantski i latinski izvori, od pamtivijeka nastavali Hrvati, u pradavna vremena zvani Iliri, po kojima je taj prostor i dobio svoje izvorno ime Ilirik. Granice Kraljevstva jasno se vide iz srednjovjekovnih izvora, posebice iz Tome Arhiđakona i Dukljanina: »Ono što su, dakle, nekoć bili Liburnija i Ilirik u užem smislu, te Panonija do rijeke Mure, Drave i Dunava, danas se zove Hrvatska. Dalmaciju nitko ne spominje jer nje, kako u doba Ilira i Liburnjana tako i poslije za vrijeme Hrvata, nije bilo.« Već je Ivan Lučić, na kojeg se Mlečani često pozivaju, podijelio Hrvatsku na tri pokrajine – Primorsku, Međuzemnu i Međuriječnu – kojima valja pridodati još dvije: Obostranu, to jest Istru i Kranjsku, te Onostranu, koja se dijeli na Srbiju i Rašku.⁷⁷ Unutrašnje granice Hrvatske određene su raznolikošću pejzaža i prirodnim preprekama – rijekama i planinama. Stara administrativna podjela na županije i sudčije još danas je živa u narodu. Iz svega se toga jasno nameće zaključak da su ne samo područja što su ih Mlečani nedavno zauzeli nego čak i cijela dalmatinska obala – povijesni hrvatski teritorij.

⁷³ Vidi bilj. 34–35 i 53–57.

⁷⁴ U svojoj obrani upravljenoj na hrvatske staleže i redove s početka 1710. Vitezović piše kako je »mjeseca rujna 1699. bio upućen pod kulu Drežnik, u logor carske komisije kojoj je predsjedavao *comes Marsilius*«; usp. Vj. KLAČIĆ, »Obrana Pavla Rittersa Vitezovića od g. 1710.«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, sv. 8, Zagreb, 1916., str. 384.

⁷⁵ Vidi bilj. 56.

⁷⁶ Autograf Vitezovićeve odgovora pohranjen je u prethodno spomenutoj Marsiglijevoj rukopisnoj ostavštini, BUB, ms. 103, l. 27r–34r, i puni mu je naslov: *Responsio ad postulata illustrissimo ac excellentissimo domino, domino Aloysio Ferdinando comiti Marsilio, Sac. Caes. Reg. Maj. Camerario, peditatus colonello, et ad limites totius Croatiae commissario plenipotentario, etc.* Vitezovićevo obećanje o proširenoj verziji *Odgovora* nalazi se na njegovu samom kraju, l. 34r, prije potpisa i datuma.

⁷⁷ MARSILI, *ibid.*, l. 29r.

U očekivanju novih Leopoldovih instrukcija, Marsigli je drežničku dosadu razbijao »nedužnim proučavanjem prirode«. ⁷⁸ Vjerni pomoćnik Müller postavio je 16. rujna mjerne instrumente da bi, zajedno s učiteljem, promatrao sunčevu pomrčinu. ⁷⁹ Pozornost bolonjskog *curiosa* posebno su privukle gljive, nebrojeno more dosad neviđenih vrsta. ⁸⁰ Ako je suditi po nomenklaturi gljiva kojom završava Vitezovićev neobjavljeni *Latinsko-hrvatski leksikon*, ⁸¹ bit će da se Marsigli nije odvajao od svoga hrvatskog prijatelja ni za dugih šest tjedni po šumovitim brežuljcima uz Koranu. Uz Vitezovićevu pomoć stao je sakupljati i imena hrvatskih rijeka i planina. Dva tjedna kasnije, Marsigli se preselio u Novi, na novi krug pregovora oko spornih pitanja. Vitezović se vratio u Zagreb, odakle bolonjskom zaštitniku šalje živahnu pjesničku poslanicu, pisanu latinskim, o tegobnom putovanju kući iz drežničkog logora. ⁸² Već u studenom Vitezović je ponovno s komisijom, ovaj put s one strane Une u Divuši. Kakvu je hladnoću i oskudicu tamo valjalo pretrpjeti, to, kaže, najbolje znaju drugi hrvatski izaslanici, grofovi Petar Keglević i Franjo Delisimonović. ⁸³ Novu je godinu dočekao u Zagrebu, gdje u drugoj polovici siječnja tiska proširenu i mnoštvom mjerodavnih izvora dopunjenu verziju *Odgovora Marsigliju*. Toj je spomenici, namijenjenoj hrvatskim staležima i redovima, a posvećenj Leopoldu i Josipu, dao naslov *Croatiae redivivae Prodromus* ⁸⁴ – možda baš po uzoru na Marsiglija, koji je, nekako u isto vrijeme, u Nürnbergu objavio prednacrta za svoju dunavsku sintezu pod naslovom *Danubialis operis Prodromus*. ⁸⁵ Marsigli je već u Sisku kad mu stiže netom tiskano Vitezovićevo djelo, za koje pronalazi samo pohvalne riječi. ⁸⁶ Prvog dana veljače putuje s Müllerom u Zagreb, u neuspješnom pokušaju da od Kaptola dobije stare listine o posjedi-

⁷⁸ Usp. Marsiglijevo pismo negdašnjem učitelju Trionfettiju od 22. studenoga 1699. u: G. FANTUZZI, *Memorie della vita del generale Co. Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1770., *Lettere* IX.

⁷⁹ L. F. MARSILI, *Danubialis Operi Prodromus*, Nürnberg, 1700., str. 12; id., *Danubius Pannonico-Mysicus*, sv. II, str. 34.

⁸⁰ L. F. MARSILI, *Dissertatio de generatione fungorum*, Rim, 1714., Uvod, str. V, VI, XLIII. Na jednoj od Müllerovih karata karlovačke crte razgraničenja, izrađenoj za Marsiglijeva boravka u Beču na prijelazu od 1701. na 1702. godinu, ucrtana su i glavna nalazišta i regionalna distribucija – gljiva. Političko-mikološka karta nosi naslov: *Theatrum regionum in quibus fungos etc., quorum icones hoc libro continentur, colligere licuit; Mappa geographica, in qua confinia Caesareo-Turcica secundum pacis Carlovitzensis Instrumentum statuta exhibentur*; cf. Marsili, ms. 47, br. 4.

⁸¹ Usp. posljednju stranu Vitezovićeva rječnika, *Lexicon Latino-Illyricum*, koji se čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom MR 112, str. 1132, *Fungorum nomenclatura*; v. također Vj. KLAIĆ, *Život i djela*, str. 212.

⁸² MARSILI, ms. 79, br. 5 i 19.

⁸³ VITEZOVIĆ, *Obrana*, KLAIĆ, str. 384.

⁸⁴ VITEZOVIĆ, *ibid.*: »Inchoante anno 1700. conscripsi typisque editum incl(ytis) statibus et ordinibus nuncupavi *Croatiae redivivae Prodromum*, caesareae maiestati et eius ministerio in pluribus copiis missum...»

⁸⁵ *Aloysi Ferdinandi comitis Marsigli Danubialis operis Prodromus*, Nürnberg, 1700.; drugo izdanje objavljeno je u Amsterdamu 1725., pod naslovom *Prodromus operis Danubialis*; za okolnosti pod kojima je izišlo prvo izdanje v. M. LONGHENA, *Il conte L.F. Marsili*, str. 168–169, te P. DUCATI, *Marsili*, str. 173–175. Zanimljivo je da su i Marsigli i Vitezović posvetili svoje *Prodrome* istoj osobi: caru Leopoldu I.

⁸⁶ VITEZOVIĆ, *Obrana*, KLAIĆ, str. 384: »[*Croatiae redivivae Prodromum*] quem quanti mentionatus commissarius, quanti etiam alii fecerint, eorum epistolae perhibent sub G«. Prilog »G«, na koji se Vitezović poziva, nije sačuvan uz tekst *Obrane*.

ma Zrinskih u Dalmaciji, ali i da načas razbije sisačku monotoniju.⁸⁷ U veljači i ožujku Vitezović piše Marsigliju kako ne podiže glavu s genealogija hrvatskih plemićkih obitelji, a uskoro mu šalje i otiske njihova grbovlja (*Stemmata*) i dodatnu rukopisnu građu.⁸⁸ Početkom svibnja vraća se ponovno u Marsiglijev logor, toga časa u Globovcu, i s habsburškim pregovaračima odatle prvo seli u Kostajnicu, a zatim u Dubicu, brinući se cijelo vrijeme za prijevoz i opskrbu komisije.⁸⁹ Vjerojatno se na to vrijeme Marsigli vraća u svojim uspomena dvadesetak godina kasnije, kad se prisjeća kako mu je, »za vrijeme putovanja granicom, došlo na pamet naučiti sve što se može da bi se sastavila višestoljetna povijest Ilirika, objedinjujući u jednu zbirku drevne ilirske pjesme i napjeve koji se mogu čuti od slijepaca, kao i one nove što ih sada sastavljaju«. Kao Parry i Lord dva stoljeća kasnije, iz tjedna je u tjedan strpljivo slušao i zapisivao ilirske pjesme o ratovima i junačkim pobjedama nad Turcima što su ih »na ilirskom« izvodili epski pjevači »uz pratnju glazbe, a gdje i plesa«. Poticaj za prikupljanje narodnog blaga došao je, dakako, od Vitezovića: »Vitez Riter, latinski i ilirski pjesnik, [...] pokazao mi je u jednoj knjizi golemu zbirku takvih pjesama, koje su davale tolika povijesna obavještenja što su se, zbog nedostatka pisaca ili očuvanih starih listina, davno izgubila, i sačuvala jedino zahvaljujući tim slijepcima, koji su ih opet predali svojim slijepim nastavljačima.«⁹⁰ Početkom kolovoza, poslije uspješno obavljene evakuacije Doboja i Broda, Marsigli se stao pripremati za put prema Sigetu i određivanju transdunavskih granica. Vitezović se u isto vrijeme otputio kući, nakon što je »pretrpio toliko neugoda s Turcima, Vlasima, Nijemcima i Hrvatima«.⁹¹ Na rastanku je bolonjskom komisararu posvetio pozdravnu elegiju, punu gorčine što habsburška vojska ispražnjuje netom osvojena hrvatska mjesta i vraća ih Turcima.⁹² Ni Marsigli nije Vitezovića otpratio praznih ruku: zahvaljujući na pomoći hrvatskim staležima, toplo im preporučuje gospodina baruna Pavla Rittera te priseže da će mu sâm »ostati vječnim dužnikom«.⁹³ U Zagrebu Marsiglijeva preporuka nije odveć vrijedila – ali jest u Beču, odakle početkom prosinca dolazi Leopoldov poziv Vitezoviću da odmah kre-

⁸⁷ O kratkom izletu u Zagreb v. MÜLLEROV *Diarium XC* (1. veljače 1700.), u: MARSILI, ms. 60. O odbijanju Kaptola da Marsigliju ustupi darovnicu Ljudevita I., kojom se ostrovički zamak dao Zrinskim u zamjenu za Zrin, a čime je, kaže Marsigli, »ta slavna obitelj potisnuta s morskih obala«, v. MARSILI, ms. 59, XXI. izvj. (Globovac, 8. svibnja 1700.), l. 528r–532r (*Lettera G, o poslovima u vezi s Mlečanima*) = GHERARDI, str. 331–332. Darovnica je Marsigliju, kako ironično pripovijeda, »bila uskraćena pod izgovorom da se ne može pronaći, no pravi je razlog to što se ti dobri i pobožni ljudi sigurno nadaju da će proširiti svoje stare jurisdikcije na imanja oko Zrina, koja su sada pravno vlasništvo [carskoga] fiska«.

⁸⁸ MARSILI, ms. 103, l. 277.

⁸⁹ VITEZOVIĆ, *Obrana*, KLAJČ, str. 384–385.

⁹⁰ MARSILI, *Lettera di Prefazione [...] da stamparsi alla testa dell' Elenco de i Libri esotici, che sono nell' Istituto*, pismo upućeno početkom svibnja 1721. kardinalu Passioneiju, a koje ovaj treba uručiti Assemaniju da ga prevede na latinski, tiskano u: *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili*, priredio Comitato Marsiliano, Bologna, 1930., str. 173–186, napose str. 185–186.

⁹¹ VITEZOVIĆ, *Obrana*, KLAJČ, str. 385.

⁹² Latinski tekst elegije tiskan je i prepričan u: Vj. KLAJČ, *Život i djela*, str. 138–141. Za prijevod v. Dominko CVIETIN (Ivan MRAVAK), *Traženje Hrvatske kroz ilirsku priču: Razvoj narodne svijesti od Vitezovića do Starčevića*, Zagreb, 1942., str. 72.

⁹³ Usp. bilj. 48.

ne na dvor, »zajedno s pismima i ispravama« koje »međe i granice našega Kraljevstva Hrvatske označuju i utvrđuju«. ⁹⁴

Teško je reći tko je, hrvatski baron ili bolonjski *conte*, imao više koristi od ovoga kratkog prijateljstva. Vitezović je od Marsiglija dobio brzu pouku iz mikologije, pismo koje će mu olakšati pristup Leopoldovim tajnicima i, što je najvažnije, podršku za svoj polihistor-ski projekt o povijesti Ilirika, za koji u Zagrebu nije bilo ni odveć zanimanja niti novčane potpore. Sigurno je da nitko od Vitezovićevih suvremenika, bilo u Zagrebu ili u drugim dijelovima Carstva, nije s toliko pozornosti i razumijevanja čitao Vitezovićeve argumente u prilog obnovi »nekoć slavnog« Hrvatskog Kraljevstva. Kada je, sredinom svibnja 1701. godine, Vitezović u Beču dovršio spomenicu o točnim granicama između Dalmacije i Hrvatske, nitko od Leopoldovih savjetnika nije posjedovao Marsiglijeva strpljenja i, što je važnije, stručne pripreme da se probija kroz njezinu kumulativnu argumentaciju. ⁹⁵ Za Marsiglija je, opet, korist od poznanstva s Vitezovićem bila dvojaka – i znanstvena i politička. Nadobudnom istraživaču Dunava i Podunavlja svaka je nova informacija, bilo povijesna, etnografska ili prirodoslovna, bila dobrodošla. Osim toga, Vitezović je Marsigliju ukazao na dokaze koji mogu osporiti mletačku upravu nad Dalmacijom. Ranije spomenuta Marsiglijeva ideja iz prosinačkog *Izvjješća o čitavoj Hrvatskoj*, po kojoj je preduvjet »dobra uređenja« u Hrvatskom Kraljevstvu uspostava njegova »starog poretka«, ⁹⁶ zapravo je pragmatična verzija Vitezovićeve *Odgovora* od 25. rujna 1699.

U već spomenutom uvodu svog izvješća Marsigli dijeli povijest Hrvatskog Kraljevstva na tri razdoblja. Najprije opisuje »njegovo stanje prije turskih osvajanja«; zatim »stanje pod Turcima prije [Bečkog] rata«; na koncu »sadašnje stanje nakon Karlovačkog mira i granica koje su njime uspostavljene«. ⁹⁷ Ta su tri razdoblja grafički prikazana u dodacima izvješću, to jest na sinoptičkoj tabli i zemljovidu. ⁹⁸ U prvom od tih priloga nižu se i nazivi administrativnih jedinica u prva dva razdoblja. Za doba prije turskih osvajanja daje se popis svih županija, onako kako ih je naznačio Vitezović u *Odgovoru*; za sljedeće je razdo-

⁹⁴ *Pismo cara i kralja Leopolda vitezu Pavlu Ritteru, županije Ličke podžupanu itd.*, poslano po Ladislavu Matiasovskom, biskupu njiitranskom, od 20. studenoga 1700; v. Vj. KLAIĆ, *Život i djela*, str. 147.

⁹⁵ Vitezovićeve spomenice nosi naslov *Regia Illyriorum Croatia sive Croatia rediviva*. Rukopis spomenice, iz knjižnice Ljudevita Gaja, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 3570; v.: Šime JURIĆ, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagreb*, knj. I, Zagreb, 1991., str. 247, br. 561. Usp. Vj. KLAIĆ, *Život i djela*, str. 156–161, te posebno C. A. SIMPSON, *Pavao Ritter Vitezović: defining national identity in the Baroque age*, doktorska disertacija, Univ. of London: School of Slavonic and East European Studies, 1991, str. 138–159.

⁹⁶ Usp. bilj. 57.

⁹⁷ MARSILI, ms. 59, XVI. izvj. (Bjelović, 29. prosinca 1699.), l. 378v–379r = GHERARDI, str. 249.

⁹⁸ MARSILI, *ibid.*; zemljopisno-povijesna karta, koju Marsigli označava kao prilog B (*la descrizione di tutta la Croazia, secondo gli antichi limiti*), pokazuje »kako stoji stvar s osvajanjima Vašeg Veličanstva i Mlečana, kao i s turskim gubicima«. Karta je, kaže Marsigli, napravljena kako bi se »pokazale negdašnje i nove podjele, [i u njoj] su povučene crte razgraničenja u drugom i trećem razdoblju; svrha je ovih omogućiti Vašem Veličanstvu da vizualnom usporedbom uoči razliku između današnjeg i negdašnjeg stanja, kako na turskoj tako i na mletačkoj strani, te vidi što još preostaje da se osvoji i koliko su toga Mlečani prenijeli na sebe« (MARSILI, *ibid.*, l. 382r = GHERARDI, str. 251). To je ista ona karta čiji se primjerak danas čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu, pod signaturom D I.60 (*Mappa generalis regni Croatiae totius limitibus suis antiquis... determinati*), a koja se pogrešno pripisuje Vitezoviću, umjesto, kako se može zaključiti iz najnovijega Marsiglijeva životopisa, Johannu Cristophu Mülleru, Usp. J. STOYE, *Marsigli's Europe*, str. 197–199.

blje naznačena podjela habsburškog dijela na generalate i kapetanije, kao i ona u turskom dijelu, po sandžacima. Svrha je priloga, dakle, grafički predočiti caru osnovne činjenice, sve da mu se ne bi »dosađivalo suvišnim nabrajanjima«, dok je u tekstu naglasak stavljen na naraciju.

Hrvatska je, pripovijeda tako Marsigli, »zbog pomutnji među svojim kraljevima i kraljevićima potpala za vrijeme Kolomana pod ugarsku krunu«. Ovaj joj je kao istočnu granicu postavio rijeku Vrbas, do ušća u Savu, zatim Livno i Cetinu do Omiša; kao zapadnu, čitav tok Rijeke, gornji tok Kupe i odatle zapadnije, Krku, do Save; kao južnu, Jadransko more i većinu otoka; a kao sjevernu, »onaj dio Posavine koji leži između ušća Krke i Vrbasa, i koji Hrvatskoj daje granicu sa Slavonijom«. Naravno, odmah se postavlja pitanje »gdje zapravo leži Kraljevstvo Dalmacije«. Kao odgovor ponavljaju se Vitezovićevi argumenti: Dalmacija je pripadala hrvatskoj i ugarskoj kruni, a bila je tako nazivana »tek da se živom održi uspomena na Rimljane«. Ni u tiskanim knjigama niti u rukopisima nema potpore za mletačku tezu da Dalmacija nije bila sastavnim dijelom Hrvatske – naprotiv, »ni jedno se mjesto ili grad [tamo] ne spominje u svezi s Kraljevstvom Dalmacije, već uvijek s Hrvatskom, i to tijekom svih podjela što su zadesile Hrvatsko Kraljevstvo«. Mletački će se zahtjevi, navodi Marsigli mišljenje svojih »informatora«, prije svega Vitezovića, moći još bolje pobiti kad se istraži arhiv požunske komore, u koji je Leopold dao prenijeti listine obitelji Zrinskih.⁹⁹

Vitezovićeva protumletačka teza da »Dalmacija zapravo ne postoji« kao odvojeni politički entitet za vrijeme hrvatskih i ugarskih kraljeva našla je tako u Marsigliju gorljiva pobornika. To, međutim, nije bio slučaj s Vitezovićevim prijedlogom u *Odgovoru* da se Istra, Slovenska krajina, Bosna, Srbija i Raška moraju također smatrati povijesnim hrvatskim teritorijem – prijedlogom koji je Marsigli, naslušavši se prije desetak godina drukčijih priča, odlučio izostaviti. Prelazeći na unutarnju razdiobu srednjovjekovne Hrvatske, Leopoldov povjerenik opet slijedi Vitezovićeva: »po stvarnoj je osnovi svog bivanja [Kraljevstvo] bilo razlučeno na primorski, međugorski (međuzemni) i međuriječni prostor, a 'formalno' na svjetovnu i crkvenu upravu. U primorskom su dijelu bile dvadeset i dvije župe, u međuzemnom dvanaest; nadbiskupija je na čitavom prostoru bilo tri, a biskupija sedamnaest – točno onako kako ih je pobrojao Vitezović.¹⁰⁰

Govoreći o drugom razdoblju, kad je velik dio Hrvatske bio pod Turcima, Marsigli se oslanja mahom na različita svjedočanstva, pisana i usmena, što ih je prikupio tijekom svojih putovanja po Bosni i Hrvatskoj uoči i za vrijeme Bečkog rata, a koja će poslije uobličiti u svoje najčitanije djelo, *Vojno stanje u Otomanskom Carstvu, njegov uspon i njegov pad*, tiskano tridesetak godina nakon izvješća.¹⁰¹ Slično će postupiti u opisu trećeg razdoblja, gdje iznosi vlastita zapažanja, stečena proteklih mjeseci prilikom povlačenja nove granice. U tom se dijelu jasno vidi prava svrha Marsiglijeva povijesnog uvoda. Sma-

⁹⁹ MARSILI, *ibid.*, l. 379r–380r = GHERARDI, str. 249–250.

¹⁰⁰ MARSILI, *ibid.*, l. 380r–v = GHERARDI, str. 250, te l. 386r = GHERARDI, str. 253; usp. Vitezovićevo *Odgovor* u: MARSILI, ms. 103, l. 29r–34r.

¹⁰¹ L. F. MARSILI, *Stato militare dell' Imperio Ottomanno, incremento e decremento del medesimo*, Haag i Amsterdam, 1732.; reprint: Graz, 1972.

njenjem otomanskog posjeda nije se, po njegovu mišljenju, dovoljno proširila habsburška vlast jer su Mlečani »otkinuli dobar komad za sebe, koristeći se dopuštanjem Svete alijanse da mogu zauzeti sve što se smatralo Kraljevstvom Dalmacije«. ¹⁰² Povijesni argumenti, tu se Marsigli slaže sa svojim savjetnikom Vitezovićem, jasno osporavaju mletačka svojatnja. No točka na kojoj se bolonjski *conte* i hrvatski *barone* bitno razilaze jest stupanj do kojeg je obnova »starog« srednjovjekovnog »poretka« izvediva i poželjna. Čak i prema onomu minimalističkom programu, kakav je Vitezović izložio u *Odgovoru* Marsigliju 1699. te u memorandumu Leopoldu 1701. godine, u granicama *oživjele Hrvatske* našle bi se obuhvaćene i Istra, i Dalmacija, i Slavonija, i Bosna, i Srbija. Realistični Marsigli nije, sa svoje strane, imao previše sluha ni za jezične ni za etnografske Vitezovićeve dokaze, niti za važnost koju je pouzdanik Hrvatskog sabora pridavao renesansnim interpretacijama antičkih granica Ilirije. Povijesna pripadnost Dalmacije Hrvatskom Kraljevstvu bila je za njega sredstvo ucjene kojim će se Mlečane prisiliti na važnije ustupke u dalmatinskom *zaleđu*, dakle na području na koji se mletačka vlast proširila za posljednjeg rata s Turcima. Još je manje Marsigli vjerovao u mogućnost administrativne obnove »davno zaboravljenih« županija. ¹⁰³ Zagovornik prosvijećenog apsolutizma, po kojem se odluke donose na dvoru i onda prenose na strogo kontrolirane činovnike u pokrajinskim komorama, on je gospodarski i politički oporavak habsburških pograničnih zona vezivao uz osnutak i djelovanje državnog Kabineta (*Gabinetto*) u kojem će znanstvenici, zajedno s carevim ministrima, »oblikovati ideje, savjete i odluke o novom općem poretku, kako u religiji [i politici], tako i u trgovini«. ¹⁰⁴ U takvome novom poretku nije bilo mjesta niti za nostalgična prizivanja slavne viteške prošlosti, niti za očuvanje povijesnih prava i privilegija provincijskih staleža i redova. Konkretno, u sporu oko nadležnosti nad netom oslobođenim hrvatskim prostorima, Marsigli je očito podržavao nutarnjo-austrijsku komoru i Rationo vijeće, dakle grofove Herbersteina i Rabattu, a ne hrvatske staleže i njihova pouzdanička Vitezovića.

Ne postoji nikakav zapis o nekom kasnijem Marsiglijevu susretu s Vitezovićem, nalik na onaj s Omerom i Đelilom. Vitezović je pripadao dugom popisu prijatelja i suradnika iz političke nužde i trenutačnih interesa – baš kao što je i Hrvatska bila prolazna preokupacija koju je Marsigli s osjećajem olakšanja ostavio, u ime novih i važnijih projekata, za neku buduću, nikad dočekanu priliku. Poslije rastanka početkom kolovoza 1700., životi dvojice polihistora poći će neželjenim tokom. ¹⁰⁵ Prve godine novoga stoljeća obojici su donijele velika razočaranja, od kojih se samo Marsigli uspio bar donekle oporaviti. Vite-

¹⁰² MARSILI, *ibid.*, l. 381v = GHERARDI, str. 250–251.

¹⁰³ MARSILI, *ibid.* l. 386r = GHERARDI, str. 253: »Smatram da je [...] dobro držati se prirodne podjele, jer ona je umjetna, na županije, pala u zaborav.«

¹⁰⁴ Usp. MARSILI, ms. 90, l. 124r–126r: *Proietto per formare un Gabinetto utile ad un ministro di Stato*, vjerojatno zamišljen i skiciran krajem devedesetih godina; navedeni odlomak nalazi se na l. 125v–126r; v. R. GHERARDI, »Il 'politico' e 'altre scienze più rare' in due inediti marsigliani del primo settecento«, *Annali dell' Istituto storico italo-germanico in Trento* 1 (1975.), str. 85–142; ed. *Potere e costituzione*, Bologna, 1980., str. 424–430.

¹⁰⁵ O Marsiglijevima dogodovštinama nakon 1700. v. J. STOYE, *Marsigli's Europe*, str. 216–310; za Vitezovića u tom razdoblju vidi prije svega Vj. KLAIĆ, *Život i djela*, str. 146–294.

zovićeve snovanja o sigurnom priходу, pristupu do bečkoga dvora i udobnoj sinekuri rasplinula su se u neprekidnim svađama s hrvatskim staležima, u rastućoj nesigurnosti i bijedi, a na kraju i u sudskim progonima. Marsigli je doživio javnu degradaciju u veljači 1704. nakon preuranjene predaje Breisacha francuskim trupama, ali je utjehu brzo pronašao u znanstvenom radu. Zahvaljujući povelikom imutku, uspio je 1711. godine ostvariti svoj davni san: osnutak Instituta za znanosti u svome rodnom gradu. Kasniji izleti u politiku, vojništvo i diplomaciju, ovaj put na račun pape i Francuza, habsburških neprijatelja, završavali su redovito na neslavan način; no zdravu su protutežu uvijek donosila priznanja i počasti europskih znanstvenih institucija, od Pariza do Londona i Leidena, te sve veći interes izdavača za njegove prirodoslovne i povijesno-diplomatske spise. I Vitezović i Marsigli osjećali su se jednako tijesno i pretijesno u svojim rodnim sredinama. Zato je Marsigli većinu svoga vremena provodio na znanstvenim istraživanjima izvan Bologne – posebice na Azurnoj obali, gdje je, otiskujući se jutrima na pučinu s mjesnim ribarima, ispitivao morske struje i prirodu koralja. Vitezović je opet, ostavši u Zagrebu udovcem i beskućnikom, posljednje utočište pronašao u jeftinom bečkom svratištu *K zlatnom medvjedu*, u kojem je nekoć boravio i nesretni Đorđe Branković. Dok je Marsigli od zbirke predmeta, knjiga i rukopisa, koju je sakupio na svojim putovanjima, napravio baconovski muzej u okviru Instituta, Vitezovićevu su kolekciju knjiga, bilježaka, arhivalija i »ilirskih« antikviteta razvukli turopoljski vojnici, vjerovnici i, odmah po njegovoj smrti, ekspeditori ugarske kancelarije. Od njihovih *Prodroma*, objavljenih iste 1700. godine, tek je Marsiglijev prerastao u monumentalno djelo o Dunavu, tiskano 1726. godine u Amsterdamu zajedno s nizom skupih bakroreza i karata.¹⁰⁶ Vitezovićeva barokna enciklopedija starog Ilirika, *De aris et focis Illyriorum*, optimistički najavljivana u posveti i na kraju *Prodroma oživjeloj Hrvatskoj*, ostala je u rukopisu, nedovršena, i do danas neobjavljena.¹⁰⁷

¹⁰⁶ L. F. MARSILI, *Danubius Pannonico-Mysicus*, Haag i Amsterdam, 1726.; usp. bilj. 49; Marsiglijev se *Opus Danubiale* sastoji od šest svezaka. Prvi se dijeli na kartografski, astronomski i hidrografske dio; drugi je posvećen vojnim starinama, te arheološkim spomenicima i paleontološkim nalazima; treći se u cijelosti bavi mineralima koje je Marsigli sakupio u Podunavlju; tema četvrtog sveska su ribe, petoga ptice, dok je šesti svezak zbirka dodataka (anatomija podunavske faune, brzina riječnoga toka na različitim mjestima, temperatura i tlak vode, katalog bilja).

¹⁰⁷ Vitezovićev rukopis *De aris et focis Illyriorum*, koji obuhvaća više od 200 stranica, pohranjen je u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom MR 74. Autor najavljuje tiskanje svoje enciklopedije u više navrata: u svom *Proglasu slavnom narodu slovinskom ili ilirskom* od 23. veljače 1696.; u posveti *Oživjele Hrvatske* hrvatskim staležima i redovima, l. 3r–4r (”I već sam sretno u cjelinu rasporedio prve dijelove toga djela, one što se bave kraljevstvima, pokrajinama, kraljevima, knezovima i državama, i sad u njih unosim zadnje prepravke, pa još samo iziskuju nešto posla oko bakroreza”), koja se može naći u primjerku Knjižnice HAZU, pod signaturom R 723; te na kraju istoga djela, gdje Vitezović kaže da će, u djelu za koje sada tiska tek nacrt, »pokazati rasprostranjenost Ilirika (što je navlastito ime za Hrvate), kakav je bio za Rimljana, i njegova jezika, raširenog po velikom dijelu Azije i najvećem Evrope«, [te se] »dotaći usput i ovih potonjih, i to svakog [dijela] posebice, s njihovim granicama, podrijetlom njihova imena, grbovljem, poviješću, te spomena vrijednim narodnim običajima«. Vidi: VITEZOVIĆ, *Croatia Rediviva*, Zagreb 1700., str. 31–32. Usp. i P. R. VITEZOVIĆ, *Oživjela Hrvatska* (preveo Zlatko Pleše), Golden marketing – Narodne novine, Zagreb 1997., str. 73. i 139 – 141; P. R. VITEZOVIĆ, *Oživljena Hrvatska* (prevela i priredila Zrinka Blažević), Latina et Graeca et al., Zagreb, 1997., str. 127. Jedinu sadržajnu studiju o toj nesuđenoj ilirskoj enciklopediji napisala je C. SIMPSON, »*Croatia Rediviva: the genius of the nation*«, pogl. 4 u: ed. *Pavao Ritter Vitezović: defining national identity*, str. 84–108.

*Summary**COUNT LUIGI FERDINANDO MARSIGLI OF BOLOGNA AND PAVAO RITTER VITEZOVIĆ AND THE ESTABLISHING OF THE CROATIAN BORDERLINE 1699–1700*

Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730), the count of Bologna, polymath and respected member of many European academies, but also diplomat and general in the service of the Habsburg Monarchy, was one of the chief protagonists in the case of establishing border between Monarchy and Ottoman Empire after the great liberation war (1683–1699). Other extinguished person in this case was a Croatian historian Pavao Ritter Vitezović (1652–1713), writer of a significant thesis Croatia rediviva (1700). In this article author concentrates on the relationship between Marsigli and Vitezović during the long-lasting treaty conference in Srijemski Karlovci (from 1699) and work of the border-establishing committee. Furthermore, author follows work of Marsigli and Vitezović while they were collecting sources and data about the history of Croatia. On the basis of Marsigli's reports, government in Vienna was able to have a clear picture of the circumstances in Croatia (political, military, economic, demographic, cultural and religious situation). These reports are valuable sources for researchers of that period, and they are kept in archives Vienna, Istanbul, and Bologna.

A. C. 1699. Leop. 43. Ind. 7. P. 19. A.

MDCCCCXCVI. Postquam praestituta 26. dies Ianuarii mensis aduenisset; magna cum sollemnitate, nec minore cum omnium gratulatione, primum quidem pax caesarea, deinde Polonica, demum Veneta; si ratam illam resp. habere vellet, ab oratoribus et conciliatoribus subscripta fuit; quam Leopoldus, Viennam ad se missam, sequenti men-

CXLVI.
Quibus
conditio-
nibus in
optatam
cum Tur-
cis pacem
consensit?

An. Chr. 1699. mense, hoc diplomate suo confirmavit: (a)
„ Leopoldus — Recognoscimus et memo-
„ riae commendamus tenore praesentium,
„ quibus expedit; vniuersis, pro nobis,
„ heredibus ac successoribus nostris, quod,
„ quum, DEO ita disponente, inter nos,
„ ab vna; et ser. ac potentiss. principem,
„ D. Sultanum Mustaffa han, imperatorem
„ Ottomanorum ac Asiae et Graeciae, ab
„ altera parte; interuentu et opera media-
„ toria ser. et pot. magnae Britanniae regis,
„ vti et generalium foederati Belgii statuum,
„ post colloquia, Carlouitzii in Sirmio,
„ prope confinia vtriusque imperii, eum
„ in finem instituta, per legatos nostros
„ extraordinarios et plenipotentiaros, cum
„ idoneis mandatis et facultatibus ad id
„ vtrimque deputatos, inita sit, facta et
„ conclusa pax in 25. annos proximos,
„ his, quae sequuntur, conditionibus. “
In nomine SS. et indiuiduae Trinitatis etc.
Ad perpetuam rei memoriam. Notum sit o-
mnibus et singulis, quorum interest. Postea-
quam per 16. hucusque annos saeuum, exitiale
et multa humani sanguinis effusione cruentum
adeo bellum cum plurimarum prouinciarum
desolatione gestum esset inter ser. et pot. prin-
cipem et D. Leopoldum, el. Rom. imperatorem
S. A. Germ. Hung. Boh. Dalm. Croat. Sclau.
etc. regem, — — ab vna; et ser. atque pot.
principem et D. Sultanum Mustaffa han, Ot-

Početni dio teksta mirovnog ugovora u Srijemskim Karlovcima (S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austiracae*, vol. XVII/36, Budae 1805.).